

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»
Факультет соціології і права¹
Кафедра соціології**

Реєстраційний № _____

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри

“ _____ ” _____ 20__ р.

Дипломна робота

освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст»

зі спеціальності 7.03010101 «Соціологія»

на тему: «Сільська сім`я в умовах трансформаційних процесів українського суспільства»

Виконала: студентка V курсу, групи Сл-51с

Карпець Юлія Миколаївна _____

Керівник доцент, к. п. н. Ларченко Марина Леонідівна _____

Консультант «Охорона праці та безпеки у надзвичайних ситуаціях»

Старший викладач Арламов Олександр Юрійович _____

Рецензент д. н. держ. упр. Чукут Світлана Анатоліївна _____

Засвідчую, що у цій дипломній роботі немає
запозичень з праць інших авторів без
відповідних посилань.

Студент _____
(підпис)

Київ 2016 року

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СІЛЬСЬКОЇ РОДИНИ	9
1.1. Сільська родина як об'єкт соціологічного дослідження	9
1.2. Інституційні ознаки сільської сім'ї.....	20
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	37
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКИХ СІМЕЙ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	39
2.1. Рівень життя основних демографічних груп сільських сімей.....	39
2.2. Ступінь самозабезпечення сільських сімей та адаптації до ринкових умов	57
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	71
РОЗДІЛ 3. СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО САМОПОЧУТТЯ СІЛЬСЬКОЇ СІМ'Ї В УМОВАХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (НА ПРИКЛАДІ СІЛЬСЬКИХ РОДИН ІЧНЯНСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	73
3.1. Проблема дослідження.....	73
І. Рольова взаємодія в сільській родині.....	76
ІІ. Умови соціалізації та виховання дітей у сільській родині.....	79
ІІІ. Сільська родина та її місце в соціальній політиці держави.....	82
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	86
4.1. Державна політика забезпечення безпеки громадян сільської місцевості в надзвичайних ситуаціях.....	88
4.2. Трансформаційні процеси та їх взаємозв'язок з безпекою держави, їхній вплив на громадян сільської місцевості.....	87
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	93
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	96
ДОДАТКИ.....	100

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Специфіка функціонування інституту сім'ї в сучасному українському суспільстві визначається як загальносвітовими тенденціями, характерними для розвинених країн, так і регіональними ментально-культурними особливостями й специфікою наявного історичного періоду розвитку, суть якого полягає в системній трансформації базових соціальних інститутів та переході їх на якісно новий етап розвитку. Глобальні трансформаційні процеси супроводжуються політичною нестабільністю, падінням рівня життя населення, поглибленням соціального розшарування, що є наслідком економічної кризи, зміною морально-етичних основ життєдіяльності особистості. Все це справляє вирішальний вплив на сучасний стан інституту сім'ї.

На сьогоднішній день українці опинилися в соціальному, політичному, культурному та інформаційному просторі, в якому відсутня якісна визначеність та стабільність, а зовнішні виклики лише наростають (справляють все більший деструктивний вплив). Радикальні соціальні метаморфози і кризи стали характерною рисою пострадянської України. Нестабільний в соціально-економічному та політичному плані соціум виявляє нелінійні ефекти: ЗМІ обіцяють людям покращення життя, забуваючи про реальні можливості кризового суспільства.

У ситуації наростання деструктивних тенденцій – хронічної депопуляції, малодітності, підвищення кількості розлучень, високого рівня дитячої смертності, незадовільного стану здоров'я репродуктивної частини населення, наркотизації, алкоголізації, екзистенціального вакууму сім'я зуміла зберегти одне з центральних місць в ієрархії цінностей сучасної людини і залишається своєрідним «буфером» між індивідом, та соціумом, що трансформується.

Крім того, втягнута в ситуацію системної кризи, сім'я стала більш мобільнішою і гнучкішою, ніж можна було очікувати. Вона зуміла пристосуватися до тотального падіння рівня життя і в основі своїй зберегти

власну сутність – кровно-родинні стосунки, взаємну відповідальність батьків і дітей, а також подружжя, здатність до ведення домашнього господарства, як в міських, так і в сільських умовах.

Та разом з тим, проблема майбутнього сім'ї як соціального інституту і малої групи далеко не знята. Важливу і навіть можна сказати - особливу роль тут відіграє територіальний чинник: родини, що проживають в міських або сільських умовах відрізняються цілою низкою ознак, а значить, відрізняються й перспективи їх розвитку в українському суспільстві. Міська родина являє собою різноманітну, варіативну структуру, вона орієнтована більшою мірою на окремого індивіда і більш пристосована до соціальних трансформацій. Сільська ж родина є структурою, на яку орієнтується не стільки окремий індивід, скільки сільська спільнота, в ній більш помітний вплив традицій, у зв'язку з чим її потрібно вивчати як самостійну соціальну одиницю.

Таким чином, метою даної роботи є визначення особливостей життєдіяльності, соціальної ролі та цінності сім'ї у свідомості та поведінці (світогляді) сільських жителів, аналіз рівня економічного забезпечення) та соціально-психологічного самопочуття сільської родини в умовах суспільства, що трансформується. Це є важливим, оскільки сільська родина має іншу специфіку, ніж, приміром, сім'я міська, тому що вона є не тільки основою сільського способу життя, а й джерелом відтворювального процесу – біологічного і соціального – у суспільстві в цілому і на селі зокрема.

Соціологічний підхід до її вивчення дозволяє охарактеризувати сім'ю як соціальний інститут, показати її історичну роль у розвитку суспільства, вплив на трансформаційні процеси, що в ньому відбуваються. Соціологи різних поколінь єдині в думці, що сім'я і необхідність її збереження як соціального інституту виникають з потреби у фізичному і духовному відтворенні населення.

При вивченні сім'ї з наукової точки зору найчастіше підкреслюється її інституційний та груповий характер. Звідси її залежність, по-перше, від типу

суспільного устрою, характеру соціально-економічних, політичних, та культурних відносин і, по-друге, відносна самостійність, незалежність від суспільства, але залежність від соціальних установок індивіда. Це означає одне: яке суспільство, така й родина.

Забігаючи наперед, зауважимо, що значно пізніше на початку 60-х років ХХ століття американський соціолог У. Гуд зазначав, що в галузі соціології сім'ї проведено більше досліджень, ніж у будь-який інший значущій галузі, але майже відсутня спроба теоретичного осмислення явищ, що в ній відбуваються. І дійсно, до інституту сім'ї з боку відомих вчених минулого ставлення було не однозначне. Зокрема, К.Маркс, М.Вебер, В. Парето досліджували сім'ю як окремий предмет вивчення, а Е. Дюркгейм розглядав проблеми сім'ї в ході аналізу соціальної структури суспільства.

Процеси формування родини та її розпаду, специфіка виховання дітей, особливості взаємин подружжя, причини сімейних конфліктів, взаємодії поколінь в сім'ї, соціокультурні чинники, що визначають спосіб життя сім'ї, трансформаційні процеси в цьому соціальному інституті сім'ї – ось далеко не повний перелік основних проблем, до яких звертаються вітчизняні та зарубіжні соціологи.

В цілому треба відзначити, що, незважаючи на накопичений практичний і теоретичний матеріал, що відображає еволюцію сім'ї, її структуру і функції, типологію, спосіб життя, економіку сім'ї, демографічні проблеми й медичні аспекти її життєдіяльності сім'ї, залишається маловивченим питання трансформації інституту сучасної сільської родини. Недостатньо робіт, що стосуються актуального стану і тенденцій її розвитку. Залишаються за рамками наукових досліджень адаптаційний потенціал сільської родини, спрямованість її розвитку як соціального інституту. Все це і зумовило вибір теми, об'єкта і предмета, визначення мети і постановку завдань цього дослідження.

Мета роботи: виявлення особливостей та спрямованості трансформаційних процесів розвитку сільської родини в умовах проведення соціальних реформ в українському суспільстві.

Досягнення цієї мети вимагало вирішення наступних **завдань**:

- 1) виявити інституційні особливості сільської родини;
- 2) визначити місце інституту сільської родини в системі інших інститутів сільського соціуму;
- 3) виявити адаптаційний потенціал сільської родини до умов соціальних реформ, визначити сфери її найбільшою і найменшою адаптованості;
- 4) визначити особливості охорони праці та безпеки сільської сім'ї в надзвичайних ситуаціях;

В якості **об'єкта дослідження** розглядається сільська сім'я як соціальний інститут і мала соціальна група.

Предметом дослідження є особливості життєдіяльності сільської родини під впливом трансформаційних процесів в сучасному українському суспільстві.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали наступні філософські та соціологічні теорії і підходи:

1. Інституційний підхід до дослідження соціальних процесів (М. Вебер, Е. Дюркгейм, Ф. Енгельс, Т. Парсонс, Р. Мертон, П.А. Сорокін), що означає дослідження соціальних об'єктів з позицій їх інституційних ознак і дозволяє досліджувати сільську сім'ю як соціальний інститут.

2. Теорія соціальної дії (М. Вебер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Е. Шилз, В. Парето, В.А. Ядов), на основі якої виявляються способи соціальної взаємодії індивідів, що представляють сільський соціум, всередині сім'ї та за її межами.

3. Системний підхід до дослідження суспільних явищ і соціальних процесів (М. Вебер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Г. Спенсер), за допомогою якого сім'я досліджується як цілісна соціальна система, а сільська родина як

елемент системи сільського соціуму. Він передбачає вивчення загальних умов функціонування сім'ї, її соціальних функцій; сімейного статусу, сімейних ролей, сімейної діяльності; характеру задоволення сім'єю індивідуальних потреб її членів; вивчення причин і мотивів розлучення, зміни матеріальних умов життя розлучених подружжя, а також взаємовідносин розлучених з їхніми дітьми.

4. Структурний функціоналізм (Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Т. Парсонс, Н. Смелзер, П.А. Сорокін), Він є одним з основних методологічних підходів у соціології взагалі і в нашому дослідженні сільської родини зокрема.

Його сутність полягає у виділенні елементів соціальної взаємодії сільської родини, що підлягають аналізу, і визначенні їхнього місця у функціонуванні суспільства як соціального інституту.

5. Суб'єктно-центричний підхід (Л.В. Карцева), який розглядає сім'ю в системі соціальних взаємодій «індивід - сім'я – суспільство». Ставить в основу інтереси самої сім'ї, оцінює як природні і історично зумовлені всі ті процеси, які в ній відбуваються. Сім'я розглядається як центр задоволення багатьох потреб індивіда і групи природно - біологічних, соціально-психологічних, індивідуально-психологічних, властивих індивіду як потенційному або реальному її члену.

Методи дослідження. У роботі для виконання поставлених завдань було використано низку різних методів: історичний метод – дозволяє дослідити еволюцію науково-теоретичних поглядів на сутність та основні характеристики сільської родини, аналіз (при уточненні поняття «сільська сім'я» та виявлення характеру соціальної політики щодо підтримки шлюбно-сімейних взаємовідносин сільських родин), синтез (при визначенні поняття «стабільність сільської сім'ї»), систематизація (при визначенні основних проблем, які впливають на нестабільність українських сільських родин).

Емпіричною базою дипломної роботи є соціологічна інформація, отримана в ході проведення анкетування з сільськими українськими подружжями.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СІЛЬСЬКОЇ РОДИНИ

1.1. Сільська родина як об'єкт соціологічного дослідження

Соціологія сім'ї як галузь наукового знання бере свій початок в емпіричних дослідженнях відомих європейських вчених - статистиків Е. Рілза і Ф. Ле-Пле. У середині XIX ст. ці (зазначені) науковці незалежно один від одного зробили спробу вивчити вплив таких соціальних факторів як індустріалізація, урбанізація, освіта, релігія на форми сімейного спілкування, структуру сім'ї, економічні відносини в ній. Ф. Ле-Пле сконструював базові типи сім'ї: - патріархальний тип; - нестійкий тип; - стійкий або докорінний тип, в основу яких поклав принцип передачі майна у спадок молодому поколінню. Вчені відзначали, що базис суспільного ладу знаходиться в ідеях, звичаях і установах приватного життя в більшій мірі, ніж в писаних законах. Стверджували, що приватна сфера характеризує суспільну сферу, а сім'я є основою держави.

В структурі соціологічної науки помітне місце посідає соціологія села як спеціальна соціологічна теорія. Незважаючи на наявність різноманітного емпіричного матеріалу, дуже мало узагальнюючих праць теоретичного та методологічного характеру.

Соціологія села є галуззю соціологічної науки, об'єктом якої є село як тип соціально-територіальної спільності, що склався історично в результаті суспільного поділу праці, і як форма соціальної організації сільськогосподарського виробництва та життя сільських мешканців. Соціологія села досліджує село як специфічну, внутрішньодиференційовану підсистему соціально-поселенської структури суспільства та сільське населення. Соціологія села вивчає загальні закономірності функціонування села, його роль, місце в суспільстві та типи сільського розселення, основні фактори, які впливають на розвиток села. Ця галузь соціології досліджує сільське населення, соціальні проблеми економічних, політичних і духовних

змін на селі внаслідок ринкових перетворень, соціальні аспекти міграції сільського населення, соціально-демографічну ситуацію, динаміку соціальної та професійної структури села. Соціологія села вивчає спосіб життя селян, соціальні проблеми реформування управлінських відносин, відносин власності, специфічну систему соціально-психологічних, професійних, ціннісних орієнтацій, характерних для сільських трудівників, сільську культуру.

Окремі проблеми соціології села розглядаються при аналізі соціальної структури суспільства, характеристиці трудових ресурсів, міграції населення, розвитку соціальної сфери, зокрема соціальної інфраструктури. Вагомий внесок в розвиток соціології села як науки внесли праці Ю.В. Арутюняна, Т.І. Заславської, О.І. Павлова, І.М. Прибиткової, Р.В. Ривкіної, П.І. Симуша, В.І. Староверова, О.І. Тимуша, В.О. Чигрина, А. М. Шатохіна та інших вчених.

До дослідницьких напрямів соціології села належить також вивчення процесів відтворення й використання трудових ресурсів, стану соціальної інфраструктури, соціальних наслідків НТП на селі, соціальних проблем фермерства, нових форм господарювання, земельного реформування в цілому, визначення змісту соціальних факторів, показників соціальних резервів сільськогосподарського виробництва, дослідження соціальних проблем аграрного законодавства і політичного життя сільських регіонів.

Значну увагу привертає й актуальність соціологічного вивчення проблем сільської сім'ї, особливостей соціального клімату, психологічного складу селян, норм поведінки, професійної зайнятості сільських трудівників загалом і молоді, зокрема. Соціологія села вивчає соціальні проблеми кризового стану аграрної сфери, а також шляхи виведення села з кризи.

Важливим напрямом досліджень соціологів є специфічний сільський спосіб життя. Демографічна криза, призвела до погіршення ситуації у сфері шлюбних відносин сприятливих для шлюбу вікових групах (18-25 років), що негативно позначається на перспективах сільської сім'ї.

Сільський соціум – важливий фактор виховання та соціального становлення людини (М. Гур'янова, О. Коберник, В. Кузь, С. Харченко); економічний і соціальний простір життєдіяльності людей зі своїми специфічними умовами життя є особливим середовищем проживання людей, що породжує особливості сільського способу життя. На жаль, це середовище відрізняється невисоким рівнем життя населення; слабо розвинутою соціальною та побутовою інфраструктурою (дефіцит сервісного обслуговування, низький рівень комфортності тощо); несприятливими соціальними умовами життя, праці, побуту, дозвілля; великою трудомісткістю сільськогосподарської праці, переважно в домашньому та присадибному господарстві; залежністю праці від природних циклів, що визначає структуру вільного часу мешканців села; близькістю до природи, можливістю відчувати її красу та важливість для людини.

Сучасна ситуація соціального неблагополуччя, нестабільності, кризові явища в Україні значною мірою загострили кризові зміни у житті людей та проблеми села: погіршення соціально-економічного стану, утворення освітнього і культурного вакууму, деформація свідомості громадян, обмежений доступ до оперативної кваліфікованої медичної допомоги, поширення серед сільського населення асоціальних явищ – алкоголізму, криміналізації, бродяжництва.

Сім'я – один з найбільш давніх і значимих соціальних інститутів. Цей термін є найуживанішим в мовах усіх народів світу. Сім'я та шлюб відносяться до тих соціальних явищ, інтерес до яких з боку суспільства завжди мав стійкий та масовий характер. Сім'я як соціальний феномен, її походження, сутність, функції та основні різновиди вивчалась в руслі багатьох суспільствознавчих наук – філософії, психології, педагогіки, етики, демографії, права, історії, етнографії й соціології в тому числі. Кожна зосереджує свою увагу на окремих аспектах у розумінні її сутності та змісту діяльності. Зупинимось, насамперед, на соціологічному трактуванні даного поняття. У соціологічній теорії сім'я позначається як:

1. Соціальний інститут, що характеризується певними соціальними нормами, санкціями, зразками поведінки, правами та обов'язками, що регулюють відносини між подружжям, батьками і дітьми. Основні функції сім'ї: відтворення населення і соціалізація.

2. Мала група, заснована на шлюбі або кровній спорідненості, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною відповідальністю і взаємодопомогою [39,С.23].

Так, в соціологічному словнику зазначено: «Сім'я – це суспільний механізм відтворення людини; відносини між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми; заснована на цьому відношенні мала група, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю і взаємодопомогою» [35,С.124].

Американський соціолог Н. Смелзер знаходиться на тій самій позиції, називаючи сім'єю засноване на кровній спорідненості, шлюбі чи усиновленні об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту та взаємною відповідальністю за виховання дітей [63,С.34].

Російсько-американський вчений П. Сорокін трактує сім'ю як легальний союз подружжя, з одного боку, союз батьків і дітей, з іншого, союз родичів і свояків, з третього [60,С.42].

Польський дослідник Ян Щепанський констатує, що «сім'я – це група, що складається з осіб, пов'язаних відносинами подружжя і відносинами між батьками і дітьми. Члени сім'ї зазвичай живуть під одним дахом і ведуть одне домашнє господарство, яке може охоплювати два, але часто і три покоління» [65,С.23]. Він підкреслює унікальність сім'ї – це єдина група, яка збільшує свою кількість не завдяки прийому нових членів ззовні, а народженню дітей. Інакше кажучи, взаємодія поколінь в межах сім'ї відбувається на інших засадах, ніж у будь-яких інших соціальних групах, вона носить кровно-споріднений характер.

Російський соціолог С. Голод визначає сім'ю дещо інакше. Він схильний розглядати її як сукупність індивідів, що складається, щонайменше,

в одному з трьох видів відносин: кровного споріднення, усиновленні, шлюбу [13,С.98].

На думку С.Голода дане визначення явно спрощує сутність сім'ї як соціального інституту, залишаючи за нею варіанти вибору:

- 1) всі можливі види відносин;
- 2) вибір одного з них - шлюбу, споріднення або батьківства;
- 3) вибір двох з трьох типів сімейних відносин.

Російський соціолог А. Харчев розглядає сім'ю як історично конкретну систему взаємовідносин між подружжям, між батьками і дітьми, малу групу, члени якої пов'язані шлюбними та/або родинними відносинами, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність у якій обумовлена потребою суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення [63,С.18].

Якщо ж звернутися до самого процесу дослідження сім'ї як соціальної спільності, то його історія починається з 1861 року, коли вийшла у світ робота швейцарського дослідника Й.Я. Бахофена «Материнське право». У ній автор пише про те, що у людей спочатку існували нічим не обмежені статеві відносини («гетеризм»). Подібні відносини виключають можливість достовірно встановити батька, і тому походження дитини можна визначити тільки по жіночій лінії – згідно материнського права, як спочатку це було у всіх стародавніх народів. Внаслідок цього жінки як матері, як єдині достовірно відомі батьки молодого покоління користувалися високим ступенем поваги і шани з боку суспільства [19,С.21-25].

Перехід від материнського права до батьківського відбувається, на думку вченого, внаслідок розвитку релігійних уявлень, які викликали історичні зміни у соціальному становищі чоловіків і жінок.

Наступником І.Я. Баховена був шотландський вчений Дж. Ф. Мак-Леннан, який знаходить у багатьох диких народів форму укладення шлюбу з насильницьким викраденням нареченої. Шлюб «викрадення» обумовлюється тим, що чоловіки і жінки змушені брати собі пару за межами своєї групи. Він

увів такі поняття, як екзогамна група, в якій чоловік брав жінку поза своєю групою та ендогамна група, в якій чоловік брав жінку зі своєї групи [19,С.45-48].

Відомий американський історик та етнограф Л.Г. Морган в 1876 році в книзі «Первісний шлюб» пише: «сім'я – активне начало: вона ніколи не залишається незмінною, а переходить від нижчої форми до вищої, у міру того як суспільство розвивається від нижчого рівня до вищого. Навпаки, системи спорідненості пасивні; лише через довгі проміжки часу вони рееструють прогрес, пророблений за цей час сім'єю, і зазнають радикальні зміни лише тоді, коли сім'я вже кардинально змінилася»[44,С.45]. Ідея сім'ї еволюціонувала, оскільки існувало п'ять послідовних її форм. Кожній формі відповідав свій порядок шлюбу. Згідно з Морганом, з первісного стану невпорядкованих статевих відносин розвинулися:

1) кровно-споріднена сім'я, яка є першою сходинкою цієї еволюції. Помітна особливість кровно-спорідненої сім'ї – поділ шлюбних груп за поколіннями. Родинні відносини брата і сестри на цьому рівні розвитку сім'ї – норма;

2) пуналуальна сім'я, в якій йде подальше звуження кола шлюбних партнерів за рахунок виключення братів і сестер, а потім і більш далеких родичів. З пуналуальної сім'ї виник інститут роду;

3) парна сім'я являла собою поєднання окремих пар на більш-менш тривалий термін. При цьому чоловік має головну дружину (серед багатьох), жінка ж мала головного чоловіка (серед багатьох) [47,С.17].

Ф. Енгельс зазначає, що коло, яке охоплюється загальними шлюбними зв'язками, спочатку дуже широке. З часом воно все більше звужується, поки, зрештою, не залишається тільки окрема пара, яка і переважає в даний час. В межах марксистської теорії соціальний інститут сім'ї визначається наступним чином: «Сім'я є відносини, через які і завдяки яким існує відтворення людини, суспільний механізм цього відтворення» [47,С.18]. Тут важливий

момент участі сім'ї у біологічному відтворенні населення, її суспільно значимий характер.

Російський вчений-соціолог М. Ковалевський також займався вивченням походження і розвитку сім'ї. Він довів, що патріархальна домашня громада широко зустрічалася у болгар і сербів під назвою «Zadruga» (кілька поколінь нащадків одного батька разом зі своїми дружинами живуть всі разом одним двором, спільно обробляють землю, харчуються і одягаються із загальних запасів й спільно володіють надлишком доходу). Це перехідна форма, що виникла через груповий шлюб і заснована на материнському праві до індивідуальної сім'ї сучасного світу. Вчений вважав, що повалення материнського права було всесвітньо - історичною поразкою жіночої статі.

Сім'я як соціальний інститут та первинна й найважливіша ланка соціалізації особистості завжди привертала до себе увагу як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Дослідження її сутності, внутрішньої будови, інституційних рис та функцій відбувалось в межах різних наукових течій та підходів.

Зокрема, в руслі символічного інтеракціонізму (Д. Г. Мід, Ч. Г. Кулі, Г. Блумер) сім'я розглядається як мала соціальна група. Вона являє собою комплекс соціальних ролей, що виникають та реалізуються у взаємодії її членів, визначаючи їх позиції. Часто представники символічного інтеракціонізму порівнювали сім'ю з закритою системою, що має слабкі зв'язки з навколишнім середовищем. Дослідники акцентували свою увагу на вивченні між рольових стосунків у процесі комунікації [63,С.67]

Представники конфліктологічного підходу (М. Вебер, Т. Зіммель, В. Парето) розглядають сім'ю як структуру, в якій одні члени виграють за рахунок інших. Основна увага, перш за все, акцентується на конфліктах, які виникають в сімейному середовищі та при взаємодії сім'ї з іншими соціальними інститутами. Науковці підкреслюють, що зазвичай ті члени сім'ї, в руках яких зосереджено більше матеріальних ресурсів, мають більшу владу та вплив. Німецька дослідниця Хейді Гартманн, вивчаючи сім'ю в

межах конфліктологічної парадигми, звертала увагу на те, що сімейні конфлікти схожі на "місце боротьби". Вона також стверджувала, що конфлікти, в основному, виникають через перерозподіл засобів, зокрема, через розподіл повсякденних обов'язків та виховання дітей.

Представник структурно-функціонального підходу Толкотт Парсонс досліджував сім'ю з точки зору феномену лідерства. Виходячи з позиції про універсальний характер нуклеарної сім'ї, він виділяв два типи лідерства: інструментальне та емоційне. Інструментальне лідерство вчений пов'язує з вирішенням організаційних задач. За Т. Парсонсом соціальна система нуклеарної сім'ї – це сукупність таких ролей, як чоловік (батько) та жінка (мати); син (брат) та донька (сестра). Функціональне лідерство закріплюється за роллю "чоловік" (батько), а емоційне – за роллю "жінка" (мати). Міцні взаємовідносини між подружжям, закріплені шлюбом, необхідні для нормальної соціалізації дітей. Соціальна система родини є тимчасовою, вона знищує сама себе, коли діти створюють свої власні нуклеарні сім'ї [62,С.33]. Парсонс стверджував, що характер нуклеарної сім'ї є ізольованим. Сталі міцні зв'язки сім'ї із своїми родичами відсутні. Чоловік відповідає за зв'язок сім'ї з економікою, а праця жінки не грає особливої ролі у функціонуванні родини.

Дослідники ситуаційного підходу Дж. Вудворд і Ч. Перроу акцентують увагу на тому, що цінності та норми, які діють у сфері сімейних взаємовідносин являють собою своєрідну соціальну ситуацію, що окреслює функціонування різних типів родин.

В межах інституціонального підходу сім'я розглядається як соціальна система. Представники даного підходу (С. Ліпсет, Д. Ландберг та ін.) підкреслюють, що саме інститут сім'ї є одним із фундаментальних, безліч важливих функцій цього інституту переходить до суспільства.

У рамках такого підходу до вивчення інституту сім'ї, як соціобіологія (Г. Маркузе, В. Райх), головним є твердження про те, вже в самій біологічній сутності людини закладено необхідність функціонування даного інституту,

що обумовлюється потребою у біологічному відтворенні населення. Саме тому люди об'єднуються у родини. Проте, в залежності від статі, існують різні стратегії відтворення: чоловіки прагнуть залишити після себе якомога більше нащадків, жінки ж більш зосереджені на турботі про їх виживання. Внесок жінок в функціонування сімейних взаємовідносин більш значущий, ніж чоловіків. Така різниця в орієнтаціях щодо сутності сім'ї є причиною конфліктів у взаємовідносинах подружжя.

Проблеми села розглядалися ще класиками соціологічної науки XIX століття Ф. Тьонісом, Е. Дюркгеймом, М. Вебером.

На думку Тьоніса, суспільство, соціальна дійсність, є з'являються продуктом людської волі. Предметом соціології, на його думку, і є з'являється людська воля як основний чинник в структурі соціуму. За головною концепцією Тьоніса суспільство має в собі різні стосунки і об'єднання людей і є з'являється таким чином продуктом людської волі. Індивідуальні вирази волі об'єднуються в колективну волю і тим самим в соціальну структуру. Тьоніс розрізняє «волю» двох типів: а) природну — основа «гемейншафта» (спільноти) і б) раціональну — основа «гезельшафта» (суспільства). Перша характеризує традиційне суспільство, а друга — індустріальне. Такі суспільства відрізняються одне від одного на основі домінуючих в них норм.

Вирішальне просування по шляху поєднання теоретичного і емпірико-методологічного компонентів соціологічного знання здійснив засновник французької соціологічної школи Еміль Дюркгейм (1858-1917).

До ключових понять Дюркгейма відноситься поняття соціального факту. Під цим розуміється, наприклад, приналежність людей до різних груп, релігійних об'єднань і політичних партій; у цих групах людина знаходить свою соціальну реальність. Психічні факти є у власній свідомості індивіда, але соціальні факти відносяться до соціальної дійсності. На думку Дюркгейма, саме ці соціальні факти складають основний предмет дослідження соціології. Пізніше він назвав їх «інститутами» [11, С.83].

За Дюркгеймом будь-який соціальний інститут, наприклад сім'ю, шлюб або який-небудь звичай, можна розглядувати науково. Їх можна вивчати, описувати і порівнювати, оперуючи різними даними. Вивчення таких даних є науковим тільки тоді, коли їх (дані) можна упорядкувати за певною системою понять, виведеною з істотних ознак даних інститутів. Наприклад, дія, що спричиняє за собою покарання, є з'являється злочином. Злочин як соціальний інститут вивчається виходячи з його суспільного витоку і значущих зв'язків. Другий приклад : у суспільстві є спільності, засновані на кровному родстві. Кожну таку спільність Дюркгейм відносить до категоріального поняття «сім'я».

За головним припущенням Дюркгейма, колективна свідомість, "розчинена" в суспільстві, має самостійне існування. Соціальна сила ґрунтується на «колективному мисленні». Колективне, або спільне, свідомість означає сукупність тих вірувань і відчуттів, які розділяються середніми членами системи. Норми, що існують в спільності, засвоєні і усвідомлені, результатом чого являється уніфікація соціальної поведінки [2,С.115].

Колективність виражає нормативний характер суспільства. Згідно Дюркгейму, всі аспекти соціальної структури, зокрема інститути, базуються на нормативній системі суспільства. Отже, норми є, на його думку, ядром соціальної дійсності.

Цікавий погляд Дюркгейма на розподіл праці в суспільстві. За початковий пункт Дюркгейм вважає тут чисельність і щільність населення. Одночасно він відзначає відмінність в соціальній солідарності. При незначному розподілі праці спостерігається механічна солідарність, а при сильно диференційованому розділі праці — органічна солідарність, тобто кожен залежить від кожного більшою мірою, будучи зацікавлений в результатах праці іншого.

У дослідженнях українських вчених докладному аналізу піддаються такі поняття, як функції сім'ї, мотиви вступу в шлюб і причини розлучень,

якість шлюбу, потреба в дітях, успішність виховання підлітків, рольові відносини та взаємодії, сімейна структура, сімейна влада та лідерство тощо. Соціально-психологічні особливості селянства, його ментальність стали предметом вивчення В.П. Данилова, Л.В. Данилової, А.В. Гордона, Б.А. Енгель, І.М. Слепньова.

Проблеми соціального благополуччя сільських мешканців також вивчалися В.С.Бондаренко, Т.І. Заславською, В.Ф. Майєром, В.А. Богданівською.

Сучасне село як соціальний організм вивчали економісти, соціологи В.А.Артемів, Т. Шанін, А.Г. Злотников, А.В. Артемова, Ю.В.Арутюнян, Т.І. Заславська, А.Г. Ефендієва, І.А. Болотіна, Біттер О.А.

Серед сучасних дослідників життєвого циклу, добробуту, особливостей розвитку сільської родини можна виділити таких російських вчених, як Т.М. Виноградська, Г.І. Клімантова, А.Р. Міхеєва, В.В. Паціорковський та ін. На думку В.В. Паціорковського, найважливішу роль у формуванні нових економічних відносин відіграють сім'я і домогосподарство. Ці два поняття розглядаються вченим в єдності і взаємозв'язку. Домогосподарство, на його думку, це наявність нерухомості у вигляді житла чи іншого майна та виконання взаємних зобов'язань його членів щодо забезпечення сприятливих умов. Автор аналізує місце і роль сім'ї та домогосподарства в демографічному розвитку і робить висновки про посилення значущості домогосподарства і домашнього виробництва в життєдіяльності родини, що проживає в селі [50,С.283].

Більшість авторів визначають сільську сім'ю як результат і відображення тривалої трансформації українського суспільства.

Сільська родина являє собою соціальний інститут, який виступає елементом структури сільського соціуму і що являє собою комплекс формальних і неформальних норм, одні з яких (формальні) вкорінені в свідомості сільських жителів, тоді як інші (неформальні) дедалі більше чітко закріплюються в їх поведінці [50,С.285]

Сільська родина характеризується як набір нормативних якостей працівника сільськогосподарського виробництва, культурних норм, традицій і звичаїв, позитивних цінностей і установок на працю, збереження природи тощо. В контексті дослідження сім'ї, що проживає в сільській місцевості та визначеній в соціологічній науці як сільська родина необхідно розглядати її у двох вимірах - як соціальний інститут і як малу соціальну групу.

Правомірність аналізу сільській сім'ї як соціального інституту пояснюється тим, що така родина являє собою соціальну структуру і органічно входить до сільського соціуму. Вона є, з одного боку, елементом системи більш високого рівня – соціального інституту сім'ї, а з іншого виступає як самостійна соціальна організація в умовах сільської місцевості. У зв'язку з цим необхідно з'ясувати, яке місце займає інститут сільської родини серед інших соціальних інститутів, а також те, як це відображається в свідомості самих сільських жителів.

1.2. Інституційні ознаки сільської сім'ї

Українське село на сьогоднішній день переживає масштабні трансформаційні процеси, що впливають на соціально-економічне становище та психологічне самопочуття сільської родини. Ці трансформації, зокрема, пов'язані з переходом до ринкових основ господарювання, що характеризуються різким зменшенням державних інвестицій у розвиток села.

Сільський соціум характеризується збільшенням частки старших вікових груп, що проживають і працюють на селі, що пояснюється зростанням числа селян, що виходять на пенсію. У молоді ж, фактично, перспектив для закріплення у сільській місцевості майже нема. В якості основних причин зазвичай виступають відсутність робочих місць, незадоволеність умовами чи рівнем оплати праці.

Проте, село, опинившись в ситуації крайньої байдужості до нього з боку держави та її владних структур, все ж не втратило свій потенціал хранителя землі.

Отже, розглядаючи сільську сім'ю, ми виходимо з того положення, що вона володіє всіма інституційними ознаками, і це виявляється за допомогою спеціального аналізу.

Побіжний погляд на сім'ю, яка проживає в особливих соціокультурних умовах села, дозволяє зробити висновок про те, що їй притаманні свої, неабиякою мірою зумовлені специфікою селянської праці, норми соціальних та

шлюбно-сімейних відносин. Сільські жителі слідують власним зразкам поведінки, і в сім'ї це виявляється, в першу чергу, у відношенні до домашнього господарства, до своєї малої батьківщини, старших родичів і сусідів, один до одного, до дітей і онуків. У членів сільської родини обов'язків більше, ніж у міській сім'ї, оскільки кожна сім'я на селі має або присадибну ділянку, або особисте підсобне господарство. Натомість, прав у членів сільської родини менше, ніж у городян, бо село відокремлене від міста не лише територіально, а й соціально, а в українському суспільстві дана обставина загрожує утисками в політичних, соціальних і культурних правах.

Як і інститут сім'ї в цілому, сільська родина виконує функції відтворення та соціалізації, і в цій сфері можна виявити її специфічні особливості, що також дозволяє виділити інститут сільської родини в якості об'єкта дослідження.

Її вивченням займається соціологія села, проте вона ставить в центр уваги сільську громаду і сільське господарство. Сім'я як елемент соціальної структури села спеціально нею не досліджується, що не є причиною відмови від розгляду його місця в сільському соціумі.

Інакше кажучи, сільська сім'я як соціальний інститут робить можливим зберегти взаємини подружжя, батьків і дітей, і в цьому її основна соціокультурна роль в суспільстві.

Приміром, для традиційного укладу сільського життя довготривалі співжиття, одночасна полігамія не характерні, як і дошлюбні статеві стосунки, позашлюбні вагітності і т.п. Проте процеси глобалізації,

модернізації суспільства змінили течію сільського життя, внесли інноваційність у звичні форми її організації. Все це – настільки ж об'єктивні явища, як і збереження релігійності та обрядовості на селі.

В інституті сільської родини в якості суб'єктів виступають члени сім'ї - батьки, діти, прабадьки, і ці рівні членства в системі, а також взаємини між ними переходять із століття в століття.

Традиційно виховання в сільській родині відбувається на основі досвіду народної педагогіки й традицій української культури. Сільська родина була й залишається осередком духовності українського народу, носієм мови, традицій, звичаїв і передає ці надбання у спадок наступним поколінням. Це створює сприятливі умови для морального і національного виховання підростаючої особистості, що на фоні знецінення моральних і духовних ідеалів сучасного суспільства, має особливо важливе значення.

Саме сільській родині притаманні віра в Бога, довіра до людей, щирість, доброзичливість, відкритість, простота спілкування. Тісний зв'язок з природою, праця на землі формує особливе ставлення до рідної землі, до батьківщини. Завдяки цьому забезпечується виховання у підростаючих поколіннях найбільш типових рис національного характеру: людяності, душевної щедрості, високої моральності, поваги до старших, працелюбності, незалежності тощо.

Особливістю сільської родини є багатопоколінність, коли разом проживають декілька генерацій дорослих та дітей. Навіть за наявності батьків, значний внесок у виховання підростаючої особистості роблять дідусі й бабусі. Завдяки їм створюються сприятливі умови для накопичення й передачі життєвого досвіду наступним поколінням.

Для сільської родини характерна наявність декількох дітей, що забезпечує формування у братів та сестер навичок співробітництва, взаємодії, таких якостей, як сімейна честь, взаємодопомога, взаємопідтримка, турбота про молодших, повага до старших. Невипадково саме сільські сім'ї прийняли до себе більшість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,

створивши прийомні сім'ї та дитячі дома сімейного типу: станом на початок 2015 року на селі їх створено 19455, в яких виховується 5110 дітей, що складає 52% від загальної кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, влаштованих в сімейні форми опіки. Це при тому, що сільські сім'ї складають менше третини усіх сімей в Україні.

Отже, сільська родина має значний виховний потенціал, але, на жаль, їй все трудніше реалізувати його повною мірою.

Сільська родина відрізняється від міської тим, що складається не тільки з подружжя та дітей, а розширюється за рахунок рідних братів, сестер, близьких родичів, які намагаються відповідати спільним інтересам, потребам, вирішувати спільні завдання, бути єдиною соціальною спільністю. На селі більш охоче слідують традиційним звичаям, обрядам, стежать за громадською думкою. Тим не менш, сільське населення і сім'я, зокрема, бідніше, ніж міське. Однак дуже часто самі сім'ї не готові з цим миритися. Вони знаходять два способи вирішення ситуації, що склалася: мігрують в міста або знаходяться в пошуку додаткових джерел доходу. Перший варіант обирає молодь як найбільш мобільна соціальна група. До другого воліють люди середнього віку, які не хочуть залишати рідну землю, що дає можливість виробляти продукти для свого харчування. Доктор економічних наук Біттер О.А. відзначає, що в сільському соціумі сім'я найбільше зайнята тим, що виробляє ту чи іншу продукцію. Решта, а саме освіта, особистісний розвиток, дружнє, споріднене і сімейне спілкування, а також відпочинок, увага до дітей в їх навчанні та вихованні залишається за межами сімейної діяльності.

Організація життя в сім'ї обумовлена цивільними, правовими нормами, неформально - тими правилами, які створюються в кожній сімейній групі. Соціальні норми в сільському інституті сім'ї на початку XXI століття мають більш розмитий характер, ніж в кінці XX століття.

Соціально-значимі функції сільського інституту сім'ї пов'язані з народженням і вихованням дітей, а також значною мірою із збереженням

сільського господарства - соціального організму, що дозволяє сільській родині виживати в умовах системної кризи і покращувати свої матеріальні умови в сприятливому середовищі.

Отже, виокремивши інституційні характеристики інституту сільської родини, слід звернутися до аналізу його нинішнього стану.

Можна стверджувати, що в умовах сьогодення базові цінності та соціокультурні традиції піддаються серйозним трансформаціям, що відображають стан глобальної соціокультурної кризи. У переважній більшості населення України сталася ціннісно-нормативна переорієнтація, певним чином змінилася і суспільна свідомість.

Даний факт підкреслює ту обставину, що члени сільських родин також не могли залишитися осторонь від глобалізаційних та трансформаційних процесів. Останні вплинули не тільки на поведінку, але і на свідомість селян. В результаті, при збереженні традиційних підвалин соціального життя у власних сім'ях, селяни вибудовують нові форми взаємин, обирають нові стратегії соціальної поведінки, солідарні зі стратегіями городян як з малих міст, так і з великих поселень.

Більшість вчених-соціологів розглядають сім'ю як саморегулюючий соціальний феномен, що має всередині себе джерело власного розвитку. Вона вказує на те, що сім'я – це відкрита, нелінійна, саморегулююча система. З цього твердження випливає ряд важливих обставин. Перше - те, що сільська сім'я на початку XXI ст. здатна до самореалізації, самовідновлення. Друге - те, що вона здатна до саморозвитку. Приймавши міські стандарти життя, сім'я на селі переважно зберегла свої традиційні риси.

Стійкості сім'ї надають норми поведінки, традиції, цінності, взаємодопомога, які передаються з покоління до покоління і є стрижнем її подальшого розвитку. У сім'ї провідну роль відіграють батьки. Як правило, соціальний капітал належить не окремим її членам, а сім'ї в цілому. Відносини в родині, що будуються на взаємодопомозі, взаємній повазі, турботі і любові, підвищують стійкість її членів до негативних зовнішніх

впливів. У цьому випадку сім'я виступає як інституційна одиниця, складова частина процесу накопичення соціального благополуччя.

На думку Біттера О.А. найбільш реальною можливістю розвитку та збереження соціального благополуччя на селі є сфера неформальних соціальних контактів і використання їх в різних областях діяльності. Людина може змінити роботу, місце проживання, у неї може змінитися соціальний статус, але мережа зв'язків з її рідними, друзями і колегами по роботі залишиться [10,С.34].

Коли соціальні зв'язки встановлюються і використовуються вільним і раціональним індивідом для досягнення власних вигод, вони розглядаються в якості соціального благополуччя. Соціальні зв'язки і соціальний капітал грали і продовжують відігравати велику роль у ситуаціях фізичного виживання людини і суспільства. Це є важливою історичною складовою генезису суспільства і одночасно самих соціальних зв'язків. Біттер О.А. підкреслює, що вельми прозорою і фактично безперечною виступає сімейно-споріднена і дружня підтримка людей в різних суспільствах, що особливо яскраво проявляється в сільській місцевості.

Для досягнення успіху і збереження своїх позицій потрібно широко використовувати різні соціальні зв'язки з місцевою владою і колективним господарством. У сільській місцевості саме такі зв'язки відкривають доступ до двох дуже важливих ресурсів виживання – землі і кормів. Багато домогосподарств, спираючись на свої обмежені ресурси матеріального, людського і соціального благополуччя, змогли подолати труднощі, що перед ними виникли.

У дипломній роботі будуть враховуватися такі характеристики, як рівень життя сільського населення, параметри діяльності індивідів в асоціації і ступінь їх довіри до різних інститутів та соціального середовища. Перераховані характеристики соціальної ситуації можна використовувати як показники розвитку соціального благополуччя спільнот, що безпосередньо

впливає на матеріальні умови життя людей, функціонування суспільних інститутів і параметри соціального самопочуття населення.

Сучасна українська сільська сім'я переживає важкі часи. Рівень життя більшості сімей став нижчим за мінімальні соціальні стандарти, внаслідок чого посилилась економічна, психологічна і моральна нестійкість сім'ї. Соціально-економічні перетворення, демографічні проблеми, політична криза, нівелювання цінностей та норм поведінки – все це відбивається на життєдіяльності сучасної сім'ї, при цьому поглиблюється її внутрішня дезорганізація.

Сім'я як соціальний інститут в умовах сьогодення перебуває у стані гострої кризи, що, звичайно, негативно впливає на його життєдіяльність: матеріально-економічне забезпечення, житлово-побутові умови тощо. Становище сільської родини визначається як важке. Основна проблема – відсутність необхідних коштів, скрутне матеріальне становище. Більшість сільських сімей живуть за рахунок власного підсобного господарства, дорослі члени родини не отримують заробітної плати, не працюють через відсутність роботи. Безнадійне становище сільської сім'ї призводить до втрати сімейних цінностей, знижує культурний рівень населення. Це, в свою чергу, створює несприятливий морально-психологічний клімат, що впливає на всі сфери її життєдіяльності (відносини між чоловіком і дружиною, виховання дітей, організацію дозвілля тощо).

Соціально-економічна ситуація в Україні викликає природну розгубленість населення, стурбованого пошуком свого місця в суспільстві. Одна з найбільших і найгостріших проблем сім'ї - проблема розлучень. Розлучення в Україні з кожним роком стають все більш звичним явищем. За даними Держкомстату, їх кількість дорівнює половині від усіх одружень. Серед основних причин - подружня невірність, матеріальні негаразди і банальне "не зійшлися характерами". Разом з неповними сім'ями зростає кількість нестабільних, конфліктних сімей. Актуальною також є проблема масового виїзду українських громадян, особливо мешканців села, за кордон.

Батько чи мати, а іноді й обоє батьків їдуть за кордон в пошуках роботи, залишаючи дітей на родичів. Вражаючими за масштабом також є проблеми алкоголізму, безробіття, безгрошів'я. Адже фундаментом життєвих планів є конкретні соціальні, економічні, політичні і духовні умови суспільства на кожному етапі його розвитку.

Несприятливе соціально-економічне становище в державі призвело до масового безробіття на селі і, як наслідок, до трудової міграції дорослого сільського населення в міста або й за кордон.

Початок ХХІ століття характеризується різким зростанням міжнародних міграційних процесів та залученням до цього явища практично всіх країн світового співтовариства. Особливо гострою проблема міграції залишається для України, оскільки Україна є лідером по кількості населення, яке покинуло межі країни по суб'єктивних або об'єктивних причинах.

Зовнішню трудову міграцію українців сьогодні, передусім зумовлюють причини, які мають економічний характер. Якщо в період 1994 – 2000 років мотивація трудових мігрантів з України визначалася, насамперед, неможливістю знайти будь-яку роботу, то на початку ХХІ ст. основним мотивом стало бажання поліпшити рівень добробуту у зв'язку із значним подорожчанням життя в Україні. Серед внутрішніх чинників, які мають як загальнодержавний, так і регіональний аспекти виділимо наступні:

- неефективна політика держави щодо формування конкурентних переваг національного ринку праці, створення умов для легальної зайнятості, формування потреби в соціальних гарантіях на основі реальної оплати праці;

- високий рівень галузевого та регіонального безробіття в умовах структурних трансформацій в економіці, довготривале зниження попиту на окремі спеціальності;

- суттєве зниження рівня добробуту, фактичне зубожіння більшої частини населення в окремих регіонах і особливо у сільській місцевості серед окремих соціальних груп, потреба в коштах на придбання житла, освіти дітей;

- невідповідність між рівнем оплати праці та фактичною вартістю життя в Україні;
- суттєво нижчий рівень оплати праці в Україні, ніж у країнах працевлаштування;
- монопольне становище роботодавців, які зацікавлені у збереженні низької оплати праці, тінізації значного сегменту ринку праці в Україні, незабезпеченні соціальних гарантій для працівників;
- накопичення стартового капіталу для створення власного бізнесу;
- причини нематеріального характеру (побачити світ, вивчити мови);
- посилення негативних настроїв під час виборчих процесів і втрата перспективи до розвитку на території України та ін..

Але якщо раніше в міграції брали участь мешканці столиці, великих міст, де люди були більш інформованими і мобільними, існували зв'язки із зарубіжними країнами, поступово все активнішими ставали жителі різних за величиною поселень, і особливо сіл. Так, за даними загальнонаціонального соціологічного моніторингу, на сьогодні в потоках тимчасової трудової міграції за кордон найбільш широко представлено населення малих міст (33% виявлених домогосподарств мігрантів) та сільської місцевості (28%) [52,С.44]. Багато українців навіть не знають про легальний механізм виїзду і шукають нелегальні шляхи, що і ризиковані і більш дорогі. Мігранти масово використовують студентські візи, нехтуючи обмеженням на кількість робочих годин, туристичні візи.

Як вже відзначалось, останніми роками у зовнішній трудовій міграції набувають розвитку тенденції залучення до неї дедалі більшої кількості сільського населення. Обмеженість альтернативи робочих місць на селі призводить до того, що селяни на практиці залишаються найбільш безправними та дискримінованими по відношенню до права на працю принаймні з точки зору вибору сфери діяльності. Основним чинником, який сприяє формуванню наведених тенденцій, залишається низька оплата праці в

Україні та безробіття. В масштабах України регіони з найвищим рівнем безробіття досі є основними «експортерами» робочої сили.

За даними статистичного збірника, понад 40% їх жителів, які працюють на підприємствах і в організаціях, або майже чверть всього зайнятого (включаючи й особисте селянське господарство) сільського населення працює за межами свого села. Це чинить дуже негативний вплив на усі сфери суспільного життя, зменшується кількість сільського населення та відповідно кількість зайнятих у сільському господарстві. Відтак актуалізується проблема невідкладного вжиття заходів, спрямованих на створення нових робочих місць на сільських територіях, відновлення соціальної інфраструктури села спрямованих на створення нових робочих місць на сільських територіях та відтворення і формування сільського трудового потенціалу [52,С.45].

У результаті значна частина сільських дітей залишилася без батьківської уваги, підтримки, контролю, що створює несприятливі умови для становлення підростаючої особистості. Частково ситуацію вирішують дідуся і бабусі, які беруть на себе виконання виховної функції.

Серед основних проблем, які потребують державного регулювання, є динаміка чисельності жіночого населення в сільській місцевості України. Становище сільської жінки, незадовільні умови праці та життя спричинили міграцію жіночої молоді, яка майже вдвічі перевищила міграцію молодих чоловіків, що знизило процес відтворення населення на селі, консервуючи сталу тенденцію до депопуляції [52,С.45].

Вказані проблеми конкретизовано в дослідженні Біттера О.А. соціальних проблем становища сільської родини, в якому чільне місце займає вивчення соціально-психологічних проблем сільської сім'ї. Для їх виявлення використовуються чотири групи питань:

- 1) вплив прояву любові на психологічний стан подружжя;
- 2) вплив матеріального стану на взаємовідносини у сім'ї;
- 3) мотиви, що впливають на рішення про народження дитини;

4) дії батьків щодо виховання дітей.

Соціальні відносини на основі спорідненості та дружніх зв'язків забезпечують сільському домогосподарству доступ до необхідних ресурсів і підтримують його соціальний і економічний статус. Неформальні сімейно-родинні відносини, а також різні види моральної підтримки та психологічної допомоги забезпечують матеріальні, фінансові, трудові потоки, необхідні домогосподарству для виживання. Для існування мережі соціальної підтримки необхідні моральні ресурси. В даному випадку серед таких ресурсів найважливішу роль відіграють носії мови, релігійних цінностей, культурно-духовних традицій, навколо яких йдуть процеси згуртування членів спільноти.

Можна зазначити, що раніше в селах жили за принципом "всі один одному родичі" і великі родинні, дружні, сусідські відносини визначали специфіку як особистісних, так і соціальних взаємодій. Так, наприклад, правопорушення, які скоювалися жителями села, не доводились до відомих правоохоронних структур, оскільки селяни по можливості намагалися вирішити конфлікт своїми силами. Загрозу конфліктів між людьми в процесі виживання допомагали долати взаємодопомога, щедрість, поділ праці та інші фактори. Всіляка допомога за принципом "послуга за послугу" полягала в обміні продуктами, фінансовій допомозі, купівлі продуктів в магазині під запис, безкоштовними послугами проїзду тощо. Зараз, в сучасному сільському соціумі виникають нові види конфліктів і колишні способи їх вирішення вже непридатні. На селі дорослі діти звертаються за фінансовою допомогою до батьків-пенсіонерів, оскільки вони на загальному тлі безгрошів'я сприймаються як забезпечені люди. В результаті всього цього у сільських родин виникає комплекс залежності і заздрості.

Таким чином, довіра людини до людини ставиться під сумнів, у соціальних відносинах втрачаються прозорість і ясність. Все більш жорсткими і неконтрольованими стають конфлікти.

Таким чином, для підвищення рівня та якості життя сільського соціуму необхідно використовувати формування основних компонентів соціального благополуччя.

Соціальне благополуччя виступає як найважливіший соціальний ресурс особистості та групи в нестабільному суспільстві, а також комплекс проблем його формування та відтворення сільським населенням. Характерними рисами сучасного українського села, що справляють вплив на відтворення соціального благополуччя, є: соціальне розшарування селян, коли виділяється невелика група, що відрізняється від успішно адаптованих громадян, що становлять сучасну сільську еліту; частина працівників, що обслуговують інтереси еліти і основної маси населення, представники якої існують на межі виживання. Останнім часом на селі відносини міжособистісні відносини та відносини між інститутами влади та населенням погіршилися. І в якості головної причини виступає соціальне розшарування і бідність.

Більше того, серед відзначених тенденцій, внаслідок яких суттєво порушується процес відтворення соціального благополуччя села, важливий акцент буде поставлений на наступні:

- руйнування інфраструктури соціальної сфери, яке обмежує розширення сільськими жителями власного кругозору і можливостей;
- перехід сільського соціуму до полікультурності під впливом міграційних процесів;
- нестабільність, яка проявляється в комплексі ризиків і загроз. Почуття ризику підштовхує людей до відмови від міцних соціальних зв'язків, руйнуючи можливість здобуття допомоги від близького оточення у важких ситуаціях;
- девальвація колективних цінностей, на які зазвичай спиралася масова свідомість сільських жителів [14,С.56].

За винятком сімейно-родинних відносин, інші зв'язки і відносини сільських жителів розглядаються як нестійкі. У важких життєвих ситуаціях людина здебільшого може розраховувати тільки на допомогу родичів.

Саме сім'я виступає побутовим та господарським осередком, організовує процеси матеріального споживання, формує певний соціально-психологічний і емоційний клімат життєдіяльності своїх членів й у разі необхідності забезпечує їм економічну і психологічну підтримку. У теоретичному та практичному сенсі істотним є те, що саме сім'я формує в підростаючому поколінні такі якості, які згодом будуть впливати на соціальний капітал: установки на взаємодопомогу поколінь, моральні якості, повагу до старших тощо.

В багатьох сільських сім'ях основною економічною одиницею виступає сімейне домогосподарство, де дорослі члени сім'ї працюють на себе, а не за плату. На думку Біттера О.А., в подібних сім'ях сильна система таких цінностей, як борг, сімейна відповідальність, цінність дітей як запоруки благополучної старості батьків і домінування авторитету батьків і родичів. Слід зазначити, що перераховані сімейні цінності відіграють важливу роль у формуванні соціального благополуччя родини.

Бідність сільських жителів призвела до вимирання багатьох сіл. Зокрема, в таких селах розвалилася інфраструктура, зруйнована система побутового обслуговування, зв'язку, транспорту, торгівлі. Відсутність робочих місць різко збільшила відтік сільської молоді до міста.

На основі ретельного аналізу викладеного матеріалу ми можемо виявити такі особливості формування соціального благополуччя в сільському соціумі.

По-перше, переважаючим фактором даного формування є сімейно-родинна і дружня підтримка на тлі зменшення ролі сусідської, а також більш тісному взаємозв'язку з місцевою владою і колективним господарством (у порівнянні з міською місцевістю). По-друге, для соціального благополуччя села характерна велика інтенсивність внутрішніх зв'язків, ніж зовнішніх, що,

у свою чергу, продукує превалювання неформальних економічних практик. По-третє, соціальна активність набуває індивідуалістичної спрямованості на шкоду колективним цілям. Аналогічна ситуація складається і з таким компонентом соціального благополуччя, як довіра, рівень якої вище в міжособистісній взаємодії і нижче відносно різних соціальних інститутів. По-четверте, величезну роль у формуванні соціального благополуччя, на відміну від міської місцевості, грають спільність мови і єдність етнічної приналежності [62,С.33].

Соціальне благополуччя може інвестуватися в якості певного багатства від свого власника до наступних поколінь. Наприклад, через особливу форму спілкування між батьками та дітьми, через культуру, звичаї, традиції та сімейні цінності. У цьому випадку можна говорити про те, що запас соціального благополуччя сім'ї буде залежати від попередніх поколінь, від особливостей того, наскільки повним, якісним і успішним був процес його інвестування.

Російський дослідник Л.Б.Шнедер розглядає сім'ю як малу групу, яка володіє такою особливою характеристикою, як зв'язок поколінь. Отже, відносини, що підтримуються між різними поколіннями в родині, є найважливішим компонентом соціального благополуччя членів сім'ї. Автор розглядає його як соціальну підтримку, яка орієнтована на прагнення людини поділитися своїми проблемами, а також отримати схвалення або пораду. Соціальна підтримка являє собою загальне сприйняття людей, здатних і готових надати допомогу. В структурі соціальної підтримки дослідниця виділяє емоційний, інструментальний і когнітивний компоненти:

- емоційна підтримка виражається в почутті поваги, близькості, симпатії, які забезпечують індивіду переживання безпеки, власної цінності;
- інструментальна підтримка виражається в безпосередній взаємодії і має на увазі конкретні дії при вирішенні проблеми;

- когнітивна підтримка представляється в допомозі при аналізі причин виникнення ситуації, в отриманні однозначної відповіді як керівництва до певних дій [65,С.123].

Зокрема, інструментальний компонент соціальної підтримки дозволяє виявити, яким чином сільські родини вирішують свої проблеми.

Індивід формує соціальне благополуччя у відносинах з батьками, родичами, друзями, сусідами, колегами. Відносини індивіда, що буде стосунки з іншими людьми на основі відкритості, взаємодопомоги, врахуванні прав оточуючих, сприяють виникненню соціального благополуччя. Його рівень в основному визначається характером відносин, що існують у людини з самою собою, з членами її сім'ї та іншими членами суспільства. Світогляд і система цінностей індивіда створюють фундамент для тих вчинків, які позитивно чи негативно впливають на соціальний капітал. Сім'я, будучи інститутом суспільства, накопичує фінансовий і людський капітал і при необхідності надає людині фінансову та моральну підтримку.

Таким чином, слід зазначити, що соціальне благополуччя в сім'ї і ставлення індивіда до самого себе не залежать від рівня освіти і доходу, а пов'язані з такими основними компонентами, як норми і цінності, прийняті в суспільстві. При вивченні соціального благополуччя сільської родини будуть значимі всі перераховані компоненти (дохід, освіта, цінності, взаємодопомога та ін.).

Неформальні відносини є важливим життєвим ресурсом сільської родини. Значна частина таких ресурсів надходить у формі безоплатної матеріальної допомоги, бартеру, оскільки для сільської спільноти завжди була характерна розгалужена мережа спорідненої і сусідської взаємодопомоги, дружньої підтримки.

При аналізі сім'ї як агента, інституту, який впливає на формування соціального благополуччя, варто використовувати теорію соціальних ресурсів російського соціолога В.А. Ядова, в основі якої закладені погляди П.

Бурдье та Е. Гідденса на сучасне суспільство. Згідно з ними, сучасний світ постійно трансформується, змінюється. Акторами соціальних змін виступають окремі індивіди, соціальні суб'єкти. Саме залежно від наявності у них достатнього ресурсу вони будуть здатні впливати і змінювати існуючі соціальні взаємини, базисні правила. Практики агентів і забезпечують трансформацію норм, правил соціальних взаємодій [66,С.434].

Розглянемо визначення поняття «соціальний ресурс» за В.А. Ядовим:

- стартовий капітал соціального походження, який підкріплюється первинної соціалізацією. Він включає такі характеристики, як соціально-професійний статус батьків, навчання в міській або сільській школі;
- вік (наприклад, сучасна молодь не є носієм габітусу радянського періоду, що допомагає їй більш активно адаптуватися в складних і суперечливих умовах);
- стан здоров'я;
- хороша освіта і кваліфікація, засвідчені дипломом або сертифікатом;
- активне володіння іноземними мовами, яке виступає додатковим критерієм до загальної освіти;
- рівень матеріального добробуту;
- місце проживання. Тут цікава думка вченого про те, що, безумовно, краще проживати в мегаполісі або великому місті, на відміну від проживання в сільській місцевості;
- наявність великої мережі міжособистісних взаємозв'язків, знайомств;
- гендерна приналежність, яка найбільш повно проявляється в бізнесі, професійних і трудових аспектах;
- етнокультурна, або національна приналежність, проте дія даного чинника має особливості свого впливу в різних соціально-економічних ситуаціях [66,С.434].

В цілому, соціальний ресурс - це кошти, багатство, які можна вкласти в діяльність і збільшити свій соціальний потенціал. Відповідно до даного підходу, ієрархічність суспільства визначена не стратифікацією і мобільністю, а тим, що у деяких акторів розглянутих соціальних ресурсів більше. При цьому самі індивіди діляться на сильно-, середньо- і слаборесурсні групи. Основна ідея дослідника полягає в тому, що сума всіх складових соціального ресурсу і є соціальний капітал.

Таким чином, вчені виявили відмінні риси сільського суспільства, що виявляються в інтенсивності міжособистісного спілкування, перевазі сімейних цінностей, неформальному управлінні життям членів спільноти. Перераховані характеристики, властиві сільському соціуму, а точніше їх трансформація в сучасних умовах.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

В першому розділі нами було проаналізовано особливості сільської сім'ї як об'єкта соціологічного дослідження.

Було визначено, що сім'ю, її походження, сутність, функції вивчають багато наук - філософія, психологія, педагогіка, демографія, право, історія, етнографія і соціологія в тому числі. Соціологічний підхід до сім'ї дозволяє охарактеризувати її як соціальний інститут, показати її історичну роль у розвитку суспільства, вплив на трансформаційні процеси, що протікають в ньому. Соціологи різних поколінь єдині в думці, що сім'я і необхідність її збереження як соціального інституту виникають з потреби в фізичному і духовному відтворенні населення.

Сім'я як соціальна структура багатоаспектна. Найчастіше підкреслюється її інституційний і груповий характер. Звідси її залежність, по-перше, від суспільного устрою, існуючих економічних, політичних, релігійних відносин і, по-друге, відносна самостійність, незалежність від суспільства, але залежність від соціальних установок індивіда.

Ми визначили, що сільська родина являє собою соціальний інститут, який виступає елементом структури сільського соціуму і що являє собою комплекс формальних і неформальних норм, одні з яких (формальні) вкорінені в свідомості сільських жителів, тоді як інші (неформальні) дедалі більше чітко закріплюються в їх поведінці. Нині у сучасному селі спостерігається послаблення сімейно-побутових відносин, ролі сім'ї у духовному, моральному вихованні дітей. Діти відірвані від сімейних справ, трудових і моральних традицій сім'ї. Це призводить до руйнування духовної близькості та єдності дітей і батьків. Важкими є соціально-побутові умови. Поступово втрачаються ідеї народної педагогіки, добра, мудрості, гуманізму, поважного ставлення до старшого покоління. Сім'я не бере участі у вихованні дітей, сільська спільнота, яка традиційно була головною виховною силою у формуванні дитини, не впливає на виховання дітей. Втрачені такі загальнолюдські цінності, як гордість, честь, гідність, добро,

співпереживання, цнотливість, патріотизм. Поступово згасає і сільська взаємодопомога.

За останні роки знизився виховний потенціал сільської сім'ї, її матеріальний і культурний рівень, звужилося коло соціального спілкування і соціальна активність. Наявність домашнього господарства створює великі можливості для спільного виконання роботи всіма членами сім'ї, розширення сфери спілкування, формування загальних переживань, потреб, інтересів, устремлінь. Однак цей потенціал сільської родини реалізується не повністю. Зайнятість батьків на селі надає дітям велику свободу, яка допомагає їм пізнавати світ, вчить їх самостійності та сприяє дорослішанню.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКИХ СІМЕЙ В ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ УМОВАХ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Рівень життя основних демографічних груп сільських сімей

Процес соціальної диференціації – невід'ємний атрибут ринкових перетворень. Під соціальною диференціацією слід розуміти об'єктивно обумовлене зіставлення в основних параметрах рівня життя соціально-демографічних груп населення. Її основні причини – відмінності в соціально-економічному розвитку регіонів, різниця в оплаті праці в галузях матеріального виробництва та невиробничої сфери, структура сімей (кількість утриманців, пенсіонерів). Поділ на «багатих» і «бідних» має свою специфіку в конкретному регіоні, в місті і на селі. Разом з тим, він безпосередньо пов'язаний з формами і темпами інфляційного процесу в економічній системі.

Міське населення більш диференційоване і поляризоване за своїм рівнем доходів в сучасному суспільстві. Сільського населення дане твердження стосується лише частково, оскільки аграрна реформа породила однаково безвихідні ситуації для сільськогосподарських підприємств і домогосподарств, для низько- і висококваліфікованих працівників.

Сільське населення диференціюється не тільки за рівнем доходів, але і за розмірами власності і земельних наділів, які є їх власністю. Ці фактори стають важливими критеріями розшарування населення. Вивчення тенденцій трансформації всередині обшинних взаємодій показало, що головний фактор розшарування родичів на селі – нерівність і майнова нерівність.

Соціально-демографічна особливість сільської спільноти - присутність в її структурі значної кількості сільських пенсіонерів. Люди похилого віку традиційно об'єднуються в окрему соціальну групу населення, що відрізняється певними віковими рамками, що мають гарантоване джерело доходу і певні ціннісні орієнтації.

Найбільшої гостроти негативні результати трансформації суспільства України набули для населення сільської місцевості, що пов'язано з недостатнім урахуванням в процесі перетворень соціально-економічної специфіки села.

По-перше, продовжується панування монофункціонального підходу у забезпеченні розвитку села, прив'язка останнього до функціонування агросектору і, як наслідок, вузькість галузевої структури і сфер прикладання праці на селі.

По-друге, не враховується особливість дії економічних законів на селі в наслідок таких його специфічних характеристик як ізолюваність; недостатній зв'язок між селами та ними і містами; надмірна консервація автономності села; незначний розмір та відносна розосередженість населення; сезонність сільськогосподарської праці; тісний зв'язок з природою тощо.

По-третє, спостерігається юридична неувага до села з боку держави: воно залишено на периферії суспільної і державної уваги через відсутність у сільських мешканців реальних важелів впливу на адміністративні рішення, що приймаються, та віддаленість села від центрів політичного життя [61,С.8]

Тому потрібно, перш за все, дослідити саме поняття "рівень життя". В цілому, в зарубіжній культурно-історичній традиції рівень життя розглядається як ступінь задоволення потреб та рівень споживання сукупності різноманітних благ, необхідних для гармонійного розвитку людини. Для цього людина використовує наявні в її розпорядженні економічні ресурси, в умовах дії соціально-економічних, політичних, моральних та правових правил, норм і законів, які є наслідком проведення певної державної політики. У радянській та українській науковій думці категорія "рівень життя" населення розглядалася як рівень споживання матеріальних, соціальних, культурних благ, ступінь задоволення потреб людей в цих благах при провідній ролі держави в цьому процесі. Конкретні

ж заходи, пов'язані з поліпшенням рівня життя селян, визначалися виходячи з різної оцінки ролі і місця села та його специфіки у суспільному житті країни і дали, відповідно, кардинально протилежні результати. Регулювання рівня життя жителів сільської місцевості відбувалося з врахуванням її особливостей, залученням її позитивних сторін і переваг до стабілізації і підвищення рівня життя сільського населення, розвитку людського капіталу, формування середнього класу на селі.

На думку Татаревської М.С. рівень життя слід розглядати як соціально-економічну категорію, що характеризує ступінь задоволення, формування і розвитку потреб людей з метою їх всебічного розвитку, який детермінований доступністю і рівнем використання життєвих можливостей в умовах конкретного життєвого середовища. Розкрити сутність категорії «рівень життя» населення, можливо за умов використання системного підходу до його вивчення. Саме останній дозволяє визначити системну сутність об'єкту, його складові частини та їх взаємодію як між собою, так і з зовнішнім середовищем. Запропоноване визначення рівня життя показує, що він визначається з одного боку складом і обсягом потреб в різних благах, а з іншого – обмежується можливостями для їх формування, розвитку і задоволення, виходячи з особливостей конкретного життєвого середовища [62,С.10].

В залежності від життєвої ситуації ті чи інші потреби є домінуючими і визначають спрямованість всієї системи потреб, діяльності їх носія. Система потреб може спрямовуватися на відтворення: *фізіологічного існування індивіда* (переважають фізіологічні потреби); *фізичного існування індивіда* (переважає поряд з фізіологічними вузьке коло соціальних потреб); *нормально функціонуючої робочої сили* (домінують потреби існування та відтворення людини); *всебічного розвитку особистості* (переважають потреби самовираження, самовдосконалення, розвитку людини і суспільства в цілому). Серед життєвих необхідностей людини найбільш нагальними є відтворення фізіологічного життя (самовідтворення), соціалізація (набуття

якісних характеристик: здобуття освіти, збереження і підтримання здоров'я [62,С.14]) та використання набутих якісних характеристик (працювати та самоутверджуватися). Ці три необхідності виступають основою потреб нижчого рівня, який має кілька підрівнів. Необхідність відтворення фізіологічного життя породжує потреби в їжі, одязі, відпочинку тощо. Відтворення фізичного існування передбачає ще й інституціонально-споживчі потреби: у вихованні, здобутті освіти, охороні здоров'я. З їх задоволенням людина набуває потрібні для життя якісні характеристики, необхідність збереження яких формує потреби в соціальному захисті. Нормальне відтворення робочої сили включає й блок потреб соціального функціонування або використання набутих якісних характеристик для виконання певних функцій в суспільстві. Перелічені підрівні потреб формують базовий рівень потреб. Потреба в сім'ї як відображення необхідності продовження роду утворює проміжний рівень потреб. Вищий рівень – потреба всебічного і гармонійного розвитку людини – складається з культурно-дозвільних потреб пасивного та активного характеру або інтелектуально-споживчих та інтелектуально-творчих [62,С.15]. Її об'єктом є форми діяльності, що забезпечують реалізацію здібностей, талантів, розвиток і вдосконалення всіх сторін особистості. Задоволення потреб пов'язане з необхідністю переміщення, комунікативності, безпеки (остання, як передумова людського розвитку, охоплює біологічну, соціальну, духовну складові людського життя). Ці необхідності проявляються у вигляді потреби у транспорті, у засобах масової інформації, у захисті від зазіхань на життя і майно, екологічних потреб. Вони є «наскрізними» для системи потреб і не утворюють самостійних підрівнів.

Зазначимо, що задоволення потреб визначає як їх розвиток, так і появу, формування інших. Завдання ж полягає у тому, що б за допомогою управління рівнем життя формувати і культивувати потреби більш високого порядку, а завдяки створенню різноманітних можливостей для їх задоволення сприяти всебічному і гармонійному розвитку людини.

Задоволення потреб залежить від наявності можливостей, які Татаревська М.С. розглядає як економічні, соціальні, правові умови життя, сформовані мотиваційні установки їх використання. Автор групує їх за рівнями потреб, які задовольняються в першу чергу в процесі їх використання.

Можливості відтворення існування дозволяють задовольнити потреби фізіологічного та фізичного життя людини. Головною є можливість працевлаштування, реалізація якої формує економічні можливості людини для задоволення інших потреб. Вона забезпечується шляхом прийняття відповідних законодавчих та нормативно – правових актів держави(наприклад, Конституції України, Кодексу Законів про працю, Закону України «Про зайнятість населення») та визначається потребою економіки в кадрах, наявністю робочих місць тощо.

На селі можливостей працевлаштування дуже мало через вузькість його галузевої структури, домінування в ній сільського господарства, з якого продовжується вивільнення працівників. На селі у забезпеченні цього аспекту провідна роль належить сільськогосподарським підприємствам, установам і закладам соціальної сфери, підприємцям тощо. Однак з погіршенням фінансово-економічних умов їх роботи цей аспект відходить на другий план. Розвиток на селі ринкових відносин і підприємництва робить це питання ще гострішим, адже підприємства ринкового типу для свого ефективного функціонування залучають лише об'єктивно необхідну кількість працівників, а решта залишається поза офіційним сектором економіки. Тому, потрібно вирішувати питання створення на селі робочих місць в галузях, які мають відношення до соціальної сфери і здатні забезпечити соціальний розвиток села. До цієї групи відносимо і можливість отримувати доходи від власності, адже за селянами закріплено право власності на землю і майно, надано право вибору форм і методів господарювання на ній: господарювати самостійно або здавати її в оренду, плата за яку також формує економічні можливості селян. До цієї групи

можливостей включаємо можливості придбання товарів в торгівельній мережі, отримання послуг у пунктах побутового обслуговування населення тощо. За даними останнього суцільного обстеження сільських населених пунктів станом на 1.11.2014 р. 29.9% з них не мала торгівельних закладів і не забезпечувалася їх виїзним обслуговуванням, у 99% населених пунктів (28.9% з яких - це села з чисельністю населення 500 осіб і більше) були відсутні підприємства служби побуту та їх виїзне обслуговування [62].

Можливості отримання соціальних послуг (соціалізації) слугують для задоволення потреб дошкільному вихованні, освіті, медичних послугах, соціальному захисті і визначаються наявністю, функціонуванням і розвитком на селі закладів освіти, охорони здоров'я, економічними можливостями людей. Результати показали, що за роки перетворень ці можливості з різних причин скоротилися: кількість дошкільних закладів зменшилася на 30% (а рівень охоплення дітей ними становить лише 28%), кількість шкіл на 6%; 35.5% сільських населених пунктів не мали ніяких лікарняних закладів, а в кожних 88 зі 100 з їх числа не здійснювалося виїзне обслуговування [61]. Коли людина не здатна з певних причин повністю чи частково забезпечити своє існування держава надає можливість отримувати соціальну допомогу (встановлюючи правила її отримання), задовольняючи в такий спосіб потребу у соціальному захисті і соціальних гарантіях. Рівень реалізації цієї можливості визначається наявністю і доступністю центрів зайнятості, відділів соціального захисту, субсидій та інформації про свої права для їх використання, що передбачає наявність комунікативних зв'язків, освітніх програм для сільського населення різної тематичної спрямованості.

Можливості задоволення статусно-рольових потреб включають: працевлаштування та, як наслідок, досягнення певного статусу, спілкування в професійному середовищі і просування по службі; представництво (для представлення та захисту власних інтересів) у профспілкових організаціях, об'єднаннях різного типу (визначається наявністю останніх на

підприємствах); підвищення кваліфікації, професійного рівня (визначається наявністю центрів підвищення кваліфікації, курсів підготовки і перепідготовки кадрів, економічними можливостями підприємства, його працівників); почуватися безпечно на робочому місці (реалізується службою охорони праці підприємства шляхом контролю за технікою безпеки). До цієї групи включаємо і можливість користуватися власністю, бо надання у приватну власність селянам землі і майна змінює їх соціально-економічний статус.

Можливості забезпечення всебічного розвитку людини пов'язані із функціонуванням розвинутої соціальної сфери села і включають: для задоволення культурно-дозвільних потреб пасивного характеру - наявність бібліотек, стаціонарних і пересувних кіноустановок, виїзних експозицій музеїв, виїзних спектаклів театрів тощо; культурно-дозвільних потреб активного характеру - закладів клубного типу, кружків творчості, спортивних майданчиків та ін., а також можливості для відпочинку: вільний час, наявність природних та штучних зон відпочинку в сільській місцевості, їх доступність для людей. Однак саме ці можливості за даними обстеження сільських населених пунктів практично повністю деградували і розвинуті найменше. За 1991-2005 рр. у сільській місцевості області на чверть зменшилася кількість закладів культури, бібліотек, практично повністю знищено такий вид культурного дозвілля як кіно (число кіноустановок зменшилося більше, ніж у 100 раз), тільки 6% сільських населених пунктів має спортивні споруди.

Можливості переміщення, безпеки і комунікативності необхідні для задоволення всіх потреб, в певній мірі відкривають інші можливості та представлені транспортним сполученням, транспортними засобами у приватній власності; телефонним, поштовим зв'язком, теле та радіомовленням; наявністю та ефективністю роботи органів охорони правопорядку, служб по охороні навколишнього середовища.

Як системне утворення рівень життя сільського населення має

економічний і соціальний аспект. З економічної точки зору він характеризує обсяг і структуру отриманих в особисте користування людиною благ і послуг для задоволення її потреб і описує диференціацію населення за рівнем доходів, заощаджень, умовами майнової забезпеченості, рівнем їх використання, визначає повноту задоволення матеріальних потреб; з соціальної - ефективність розподілу економічного зростання між членами суспільства, реалізації програм та заходів з забезпечення доступності і підвищення рівня використання можливостей для різних категорій населення, соціальні аспекти його життя: доступність і використання послуг освіти, охорони здоров'я, житла, закладів клубного типу, бібліотек, комунікативного забезпечення (телефонного, радіо зв'язку, інформації, транспорту).

Політика державних органів влади і управління, спрямована на стабілізацію і подальше зростання рівня життя сільського населення, буде ефективною за умови всебічного врахування системної дії чинників впливу на нього. Комплексне вивчення резервів стабілізації і поліпшення рівня життя сільських жителів можливе на основі визначення поняття і природи найбільш суттєвих та відносно незалежних функціональних характеристик явищ або базових параметрів-факторів.

Ми розглядаємо "фактор" як обставини, які здійснюють суттєвий, визначальний вплив на формування і стан складових рівня життя сільського населення. Методологічною основою аналізу і класифікації чинників впливу на рівень життя селян виступає системний аналіз, який дозволяє розглядати його як цілісну систему взаємопов'язаних елементів, об'єднаних загальною метою, розкрити її властивості, внутрішні і зовнішні зв'язки. Оскільки рівень життя сільських мешканців залежить не від окремого фактору і не їх арифметичної суми, то чим повніші будуть уявлення про фактори впливу на нього, тим точніше визначатимуться шляхи, методи та інструменти його стабілізації і зростання в майбутньому.

Доктор економічних наук О.А.Біттер, досліджуючи рівень життя

сільського населення, всю сукупність факторів, «результатом взаємодії яких є різний ступінь задоволення потреб суспільних груп, сімей, індивідів» [14,С.91] поділив на дві групи:

- глобальні фактори функціонування сфери розподілу, зокрема державна соціальна та економічна політика, чинне законодавство та економіко-соціологічна структура суспільства, які формують єдині розподільчі правила для всіх сімей,

- фактори на рівні сім'ї (тип сім'ї і зайнятості її членів, її місце проживання та місце у сфері розподілу, як наслідок дії глобальних факторів системи розподілу, та соціальний склад сімей).

Фактори другої групи відображаються в інтересах, економічній поведінці сімей, що призводить до їх розшарування за рівнем життя, а сама нерівність впливає на зміну глобальних факторів функціонування сфери розподілу, які визначає держава. Ці дві групи факторів, на думку О.А.Біттера, утворюють механізм формування рівня життя сільського населення.

Класифікація факторів, які впливають на рівень життя населення, здійснюється за кількома ознаками:

- *за характером впливу на рівень життя населення* - фактори опосередкованого та безпосереднього впливу;
- *за сферою дії* - фактори, що впливають на рівень життя населення в цілому, та фактори, які впливають на окремі його елементи;
- *за участю у формуванні, зміні рівня життя* - на глобальні (рівень держави) й фактори на рівні сім'ї;
- *за характером факторів*: економічні, виробничі, демографічні, природнокліматичні тощо[14,С.28]

Аналіз пропонованих в науковій літературі класифікацій факторів впливу на рівень життя населення, і в тому числі сільського, дозволяє зробити висновок, що вони є доволі складними, мають позитивні і негативні

моменти. До перших відносимо розподіл сукупності чинників на фактори впливу зовнішнього середовища (фактори більш об'єктивного характеру) та фактори - характеристики населення (фактори більш суб'єктивного характеру). Серед негативних - те, що в одних випадках показники рівня життя характеризуються як фактори, що його визначають, а в інших – як показники, на які впливає багато різних чинників. При аналізі факторів, що впливають на рівень життя сільського населення не виділяють територіальні, регіональні фактори, які визначають особливості формування і зміни рівня життя сільського населення на сучасному етапі соціально-економічного розвитку країни і окремих її регіонів.[61,С.30]

При класифікації чинників, що впливають на рівень життя сільського населення, ми будемо виходити, в першу чергу, з особливостей самої категорії «рівень життя» населення, організації і управління ним. Оскільки базовими складовими рівня життя сільського населення є потреби людей та можливості для їх задоволення, то необхідно виявити і класифікувати фактори, які на них впливають. Сукупність виявлених факторів являтиме собою потенційні напрями стабілізації та поліпшення рівня життя сільського населення, потенціал реалізації яких, в свою чергу, залежить від ряду інших факторів. Це означає, що система чинників впливу на рівень життя сільського населення є складною, а самі вони можуть класифікуватися за різними ознаками. Завдання ж полягає у виділенні найбільш характерних груп факторів, визначенні їх впливу на рівень життя селян.

Досліджуючи підходи до класифікації факторів, Татаревська М.С. дійшла висновку, що їх треба враховувати якомога повніший вплив на рівень життя сільського населення. Як одну з важливих ознак такої класифікації взято рівень виникнення факторів (рис.1.1), методична і практична цінність якої пояснюється можливістю виявлення причин, від яких залежить рівень життя сільського населення на рівні держави та безпосередньо в регіонах і навіть в окремих населених пунктах.

Такий підхід, дозволить розмежувати завдання стабілізації і

поліпшення рівня життя сільського населення та їх виконання між рівнями управління, виходячи з повноважень останніх, підібрати конкретні інструменти їх реалізації відповідно до характерних особливостей регіонів, сільських територій. Крім того, державні, територіальні та локальні фактори пов'язані між собою, бо на рівні держави визначаються загальні норми і правила соціально-економічного розвитку країни, її територій, сільської місцевості, на локальному – відображаються сформовані в результаті їх дій конкретні особливості розвитку сільської місцевості та сільського населення, які ретранслюються територіальними органами управління на вищій щабель для їх врахування при розробці економічної, соціальної стратегії розвитку країни.

Рис. 1.1. Класифікація факторів, що впливають на рівень життя сільського населення, за рівнем виникнення.

До загальнодержавних факторів, на думку Татаревської М.С., мають бути віднесені такі:

Законодавче та нормативне забезпечення розвитку сільської місцевості як чинник впливу на рівень життя сільського населення визначає і характеризує правила економічної поведінки громадян, встановлює правові гарантії тих чи інших можливостей для задоволення потреб. Сюди дослідниця відносить як загальне законодавство про зайнятість, оплату праці, соціальне страхування, підприємництво, мінімальні соціальні

стандарти (прожитковий мінімум, мінімальну зарплату), так і спеціальне, що регулює земельні та майнові відносини на селі, визначає пріоритетність розвитку АПК та сільської місцевості в економіці, розвиток соціальної сфери села, які мають певні недоліки стосовно предмету нашого дослідження.

Наприклад, призупинення дії ст.6 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та АПК в народному господарстві» щодо відшкодування суб'єктам господарювання витрат на будівництво об'єктів соціальної сфери села (для недопущення скорочення можливостей сільського населення користуватися їх послугами) позбавило сільськогосподарські підприємства – головного інвестора сільської місцевості – зацікавленості вкладати кошти у розвиток села [61,С.32].

Соціальна політика держави на селі, яка визначає цілі і напрямки діяльності органів державної влади стосовно поліпшення рівня життя сільського населення і конкретизуються через різні проекти і програми (які, на жаль, практично не враховують соціально-економічну специфіку села): наприклад, Стратегія подолання бідності, Комплексна програма зайнятості населення, програма адресної допомоги малозабезпеченим громадянам, програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Пріоритетність розвитку сільського господарства, його підгалузей, сільських територій. Визначається ресурсною забезпеченістю України, необхідністю досягнення не лише продовольчої, підвищення економічної безпеки держави, а й створення умов для відродження села, стабілізації і поліпшення рівня життя сільського населення, формування середнього класу на селі.

Фінансування розвитку сільської місцевості. Мова йде про норми і нормативи бюджетної забезпеченості сільських територій, витрати з Держбюджету на розвиток сільської місцевості, сільського господарства як провідної галузі сільської економіки. В сучасних умовах державні витрати на підтримку села потрібно збільшити шляхом перерозподілу коштів за

окремими статтями бюджету, однак не за рахунок зменшення соціальних видатків;

Демографічні фактори (чисельність населення, його вікова, соціально-професійна структура), від яких залежить попит сільського населення на продукти харчування, інші блага і послуги, зокрема соціальні. Наприклад, відповідно до нормативного методу обчислення бюджету зменшення чисельності населення сільської/селищної ради веде до зменшення її бюджетного фінансування. Проте зростаюча частка сільського населення старше працездатного віку, яке потребує постійного медичного нагляду, вимагає збереження первинної ланки охорони здоров'я на селі – ФАПів, амбулаторій, лікарень та збільшення бюджетних асигнувань для забезпечення їх функціонування.

Інвестиційно-інноваційна, податкова, кредитна, зовнішньоторгівельна політика на селі. Це інноваційна підтримка агросектору, забезпечення доступу аграріїв до нової техніки, сучасних засобів захисту рослин, високопродуктивних сортів культур, що потребує поглиблення контактів науки і виробництва, розробки та впровадження нових технологій, вдосконалення засобів праці та виробництва, поліпшення його організації для підвищення ефективності функціонування АПК в цілому, збільшення частки кваліфікованої праці, зростання доходів зайнятих завдяки інтенсифікації виробництва. Організаційно-економічні напрями інноваційного розвитку агросектору включають поглиблення спеціалізації і підвищення концентрації галузі, вдосконалення форм і методів заготівлі продукції, підготовку висококваліфікованих кадрів для сільського господарства. Держава має створити умови для комплексного використання досягнень науки і техніки, переведення галузі на індустріальну основу для підвищення економічної ефективності виробництва, доходів працюючих. Включаємо сюди й залучення інвестиційних коштів у розвиток АПК і сільської місцевості, розробку і реалізацію інвестиційних проектів для конкретних сільських територій, створення нових робочих місць на селі.

Природно – кліматичні фактори опосередковано впливають на рівень життя сільського населення через стан сільського господарства, визначаючи його спеціалізацію, а отже і прибутковість; від них залежить урожайність сільськогосподарських культур і доходи цілої галузі. Наприклад, в умовах природного лиха сільське господарство несе збитки, знижуються доходи зайнятих в галузі, доходи орендодавців і погіршується рівень життя сільського населення. Тому, для зменшення негативного впливу цих факторів має втручатися держава, розширюючи і розвиваючи систему страхування сільгоспвиробників.

Політика формування доходів на селі. В умовах переходу до ринкових відносин змінилися склад і структура доходів сільського населення, низький рівень зарплати в сільському господарстві не є достатнім для нормального життя, зростає роль інших доходів, які виступають як компенсаторний механізм і забезпечують додаткові надходження до сімейного бюджету. Мова йде про доходи від особистого підсобного господарства, від оренди паїв, від підприємницької діяльності. Держава повинна створити умови для розвитку приватного бізнесу на селі, включаючи особливості його оподаткування саме на сільських територіях, що сприятиме як наповненню місцевих бюджетів, так і підвищенню доходів сільських жителів, задоволенню їх потреб в торгівельно-побутових, культурних благах і послугах.

Екологічні фактори. Врахування цих факторів пояснюється їх опосередкованим, проте вагомим, впливом на рівень життя сільських мешканців. Адже ерозія, зневоднення, засолення та виснаження земель через недотримання сівозміни призводять до виводу таких ґрунтів з сільськогосподарського обороту, зменшення продуктивної земельної площі і посівів, зниження кількості та якості врожаїв, прибутковості роботи сільськогосподарських формувань, зниження доходів працівників агроформувань і орендодавців. Тому визнання цієї проблеми державною, розроблення програми порятунку ґрунтів в залежності від виду і ступеня їх

погіршення, здійснення заходів щодо поліпшення якісних характеристик земель формуватиме передумови підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва та поліпшення рівня життя сільських мешканців.

Система управління розвитком сільських територій включена до сукупності чинників впливу на рівень життя селян оскільки від ефективності її функціонування залежить вирішення питань збереження та розширення існуючих і створення нових можливостей для задоволення потреб людей. Сучасною її ознакою є надзвичайна диференційованість функцій по вертикалі і між суб'єктами управління по горизонталі. Крім перебування під юрисдикцією міністерств розвиток практично всіх сфер економічної діяльності (які забезпечують можливості для задоволення потреб) здійснюються через низку галузевих та територіальних органів управління. За такого широкого кола суб'єктів управління різними є параметри функціонування по відношенню до об'єкту управління, а узгодження шляхів вирішення окремих проблем в сільській місцевості практично неможливе. Низька ефективність системи управління пояснюється тим, що навіть за узгодженими рішеннями стоять «відомчі інтереси» (не сільських територій та сільського населення) і що відстоювати та взаємопов'язувати їх на регіональному, місцевому рівнях нікому.

У цілому, несприятливі умови стосовно можливостей покращення власного матеріального добробуту призводять до поширення бідності серед сільського населення, причому динаміка показників бідності свідчить про загострення проблеми.

Така ситуація є наслідком не лише трансформаційних процесів, що відбуваються в країні і впливають на усі без винятку галузі економіки, а й значною мірою зумовлюється історичними, географічними, демографічними та іншими факторами. Однак чи не найважливішими у даному випадку є специфічні особливості, якими характеризується сільська місцевість в цілому та аграрне виробництво зокрема. Однією з основних особливостей у такому

разі є те, що серед усіх засобів сільськогосподарського виробництва основним є земля, яка, на відміну від усіх інших, не може бути замінена, тобто виступає одночасно засобом та предметом праці.

Іншими словами, виробнича та соціальна сфери сільської місцевості тісно пов'язані із природним середовищем, яке, поряд із якісними характеристиками земельних ресурсів, кліматичними умовами, ландшафтними особливостями тощо, визначає особливості життєвого середовища та характер зайнятості сільських жителів. Основним місцем прикладання праці сільських мешканців є, насамперед, сільське господарство. Останнє докорінно відрізняється від інших видів діяльності і характеризується низкою специфічних характеристик як історично зумовлених, так і тих, що виникли під дією нинішніх трансформаційних процесів. До основних специфічних характеристик у даному випадку можна віднести такі:

1) результати сільськогосподарської діяльності суттєво відрізняються по роках, адже ефективність сільськогосподарської праці значною мірою залежить від ґрунтово-кліматичних умов (коливання температури, кількість опадів тощо). Ці умови суттєво впливають як на затрати праці й матеріальних ресурсів, так і на виробничі та фінансові результати сільськогосподарської діяльності, а, відповідно, і на форми, види й обсяги доходів їх працівників;

2) сільськогосподарська діяльність характеризується сезонністю, тобто незбігом робочого періоду з періодом виробництва. Останнє серед іншого призводить і до того, що в напружені періоди селянам доводиться працювати протягом світлового дня, тоді як у інші періоди – значно менше. При цьому, праця робітників сільського господарства характеризується вищою інтенсивністю, порівняно із працівниками інших галузей;

3) нинішнє сільськогосподарське виробництво та сукупність відносин у ньому характеризуються, поряд з іншим, наявністю різних форм власності та господарювання (приватні, приватно-орендні, фермерські сільськогосподарські підприємства, акціонерні товариства, агрофірми,

селянські господарства тощо). Однак на практиці, з різних причин існують значні відмінності щодо умов діяльності не лише серед названих груп сільськогосподарських виробників, а й у межах кожної з них. Останнє призводить до суттєвої диференціації серед названих суб'єктів діяльності за багатьма показниками, у тому числі і за результатами господарської діяльності, що безпосередньо впливає на рівень доходів зайнятих тут працівників;

4) чи не головною особливістю сільськогосподарського виробництва є наявність у сільських жителів особистих господарств. Ще за часів командно-адміністративної системи функціонування та управління економікою названі господарства відігравали значну роль не лише у процесі життєзабезпечення сільських жителів. Селяни, реалізуючи частину виробленої в особистих підсобних господарствах продукції (споживчій кооперації, на ринках тощо), значною мірою сприяли забезпеченню продовольством жителів міст. Не дивно, що у структурі річного бюджету селян близько третини від усіх витрат праці припадало на ведення домашнього господарства, у тому числі й на працю в особистих підсобних господарствах. Слід зазначити, що у нинішніх умовах з різних причин роль особистих господарств сільських жителів значно зросла. Ця особливість стала передумовою виникнення таких тенденцій [62,С.31].

Зараз особисті господарства перестали виконувати функції лише підсобної діяльності і для переважної більшості селян стали основним місцем прикладання праці. За такої ситуації, для збереження хоча б того рівня життя, якого вони досягли, працюючи у сільськогосподарських підприємствах, селяни змушені значною мірою підвищувати інтенсивність своєї праці в особистих господарствах. Останнє, зважаючи на особливості способу життя та сільськогосподарської діяльності, призводить до ситуації, коли в загальному бюджеті часу більша його частка належить праці. При цьому, часу на задоволення інших потреб, насамперед духовних та соціальних, майже не залишається. Тобто у сільській місцевості об'єктивно існує

проблема вільного часу. Замкнутість на веденні власного господарства, відсутність повноцінного спілкування, значною мірою характеризується негативним впливом на нематеріальні складові рівня життя.

Трансформаційні процеси, які розпочалися на початку 90-х рр. минулого століття охарактеризувалися докорінними змінами усього господарського механізму. Чи не найголовнішим з його проявів у сільському господарстві стало реформування земельних відносин, одним з етапів якого було роздержавлення земель сільськогосподарського призначення з їх подальшим паюванням і передачею у приватну власність селян, у результаті чого 72,6% сільськогосподарських угідь та 81,5% ріллі перебувають нині у приватній власності [62,С.20].

Таким чином, існуючі економічні умови, впливаючи на специфіку життєвого середовища сільських мешканців, значною мірою визначають і рівень їхнього життя. Якщо ж додати до цього ще й умови, у яких відбувається процес життєдіяльності мешканців села, стає очевидним, що дослідження рівня життя сільського населення потребує детального аналізу. Важливо зазначити, що необхідність даного аналізу викликана й тим, що його результати стосуватимуться вагової частини населення України.

2.2. Ступінь самозабезпечення сільських сімей та адаптації до ринкових умов

Аграрна реформа, що проводиться в Україні з початку 90-х років, стала складовою частиною глобальних соціально-економічних перетворень в країні. В ході її реалізації передбачалося створити приватний конкурентоспроможний аграрний сектор, зробити його працівників колективними або одноосібними власниками землі та інших сільськогосподарських засобів виробництва, зацікавити в результатах своєї праці і, тим самим, підвищити ефективність роботи всієї галузі. Основними методами були обрані приватизація земель і пайовий розділ сільгосп підприємств. Протягом 1991-1994 років більшість колгоспів і

радгоспів були реорганізовані, значна частина сільгоспугідь перейшла в індивідуальну та колективну приватну власність громадян і підприємств. Більше 85% сільськогосподарських земель з державної власності перейшли у власність колективів. Далі, районні комітети по земельній реформі оцінювали всю площу сільськогосподарських угідь в районі і ділили їх на паї, виходячи з кількості працівників та пенсіонерів. Величина земельного паю коливалася від 6 до 10 га на одну людину [71,С.44]

Слід зазначити, що саме 2003 рік дав початок пореформеного розвитку аграрного сектора економіки. На цьому етапі аграрних перетворень основне завдання було перехід до ринку, з метою підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. Проте, в аграрному секторі економіки за роки становлення ринкових відносин соціально-економічний ефект виявився негативним порівняно з іншими секторами. Ресурсний потенціал зараз істотно зруйнований, що стосується і всієї економіки.

Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України повинна бути спрямована на формування ефективного соціально спрямованого сектору економіки держави, здатного задовольнити потреби внутрішнього ринку та забезпечити провідні позиції на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства на основі закріплення його багатокладності, що на даному етапі розвитку вимагає пріоритету формування різних категорій господарств (селоутворюючих господарств), власники які проживають у сільській місцевості, поєднують право на землю із працею на ній, а також – власні економічні інтереси із соціальною відповідальністю перед громадою.

Незважаючи на те, що за роки реформ були створені інституційні умови для формування ефективного господарського механізму, несприятлива макроекономічна ситуація в галузі та в країні в цілому не дозволили повною мірою реалізувати нові економічні стратегії. Високий ступінь монополізації на умови закупівлі та переробки сільськогосподарської продукції, нееквівалентність обміну між містом і селом зробили сільське господарство свідомо збитковою галуззю економіки, а доходи зайнятих у цій сфері –

найнижчими серед всіх професійних груп. Крім того, для більшості реформованих підприємств були характерні багатомісячні затримки зарплати, а розрахунки нерідко проводилися у вигляді натуроплати (продуктів харчування, товарів народного споживання).

Низькі заробітки привели до зниження мотивації праці в громадському секторі та переміщенню трудових і матеріальних ресурсів в домашнє виробництво. Для поповнення споживчого бюджету сільська сім'я перш за все починає збільшувати продуктивність особистого підв'яз.

З метою виявлення ролі й місця заробітної плати в доходах селян та рівні їхнього життя використовується показник середньомісячної номінальної заробітної плати у сільському господарстві, що зіставляється з основним соціальним стандартом - прожитковим мінімумом. Важливо зазначити, що виходячи зі специфіки сучасного сільськогосподарського виробництва та особливостей зайнятості селян, доцільно проаналізувати також динаміку рівня заробітної плати та розподіл за її величиною працівників сільського господарства.

Універсальним засобом підвищення матеріального добробуту населення є грошові ресурси. Однак специфіка зайнятості сільських працівників визначається серед іншого і тим, що певна частина заробленого потрапляє до бюджетів селян у вигляді сільськогосподарської продукції.

Нестабільність сільськогосподарського виробництва, його суттєва залежність від різноманітних зовнішніх та внутрішніх факторів підвищує ризик невиклати, або несвоєчасної виплати селянам заробленого. Даний аспект досліджується на основі аналізу трьох показників – загального обсягу заборгованості із виплати заробітної плати, усередненої суми боргу, що припадає на одного працівника та структури заборгованості із виплати заробітної плати працівникам сільського господарства за категоріями підприємств.

Характеристика матеріального становища населення неможлива без дослідження його як сукупних, так і грошових доходів. Дослідження

динаміки останніх дає уявлення про загальні можливості сільських домогосподарств щодо власного ресурсного забезпечення, у тому числі грошового. При цьому у сільській місцевості досить показовою є структура названих доходів, при дослідженні якої, поряд з іншими найбільш вагомими складовими, аналізуються доходи від трудової та сільськогосподарської діяльності, пенсійних надходжень та доходів від власності. Останні значною мірою дають змогу проаналізувати процеси, які відображають тенденції щодо землеволодіння та землекористування у сільській місцевості.

Аналіз доходів домогосподарств є більш показовим, коли він супроводжується і аналізом їхніх витрат. Крім того, світовий досвід, особливо країн з перехідною економікою, свідчить про вищий рівень їх достовірності стосовно доходів (у зв'язку із наявністю тіньових доходів). Поряд з цим, виходячи зі специфіки нинішнього способу життя селян, також використовується показник, що характеризує їх залежність від ведення підсобного господарства – витрати на ведення особистого підсобного господарства. Власне, останньому належить особлива роль у матеріальному забезпеченні населення в період економічної скрути. Нівелюючи певною мірою негаразди на ринку праці, підсобне господарство стає часто чи не єдиним джерелом матеріального забезпечення сільського населення.

Ще однією важливою складовою матеріального становища сільських домогосподарств є показники їх споживання, зокрема продовольчих товарів. Дослідження даного аспекту матеріального становища дає змогу виявити кількісні та якісні особливості харчування селян. Поряд з цим, показники частки спожитих продуктів харчування, вироблених в особистих підсобних господарствах, та енергетичної цінності спожитих продуктів харчування, вироблених в особистих підсобних господарствах, дають змогу охарактеризувати рівень самозабезпечення селян продовольством.

Не менш важливою складовою матеріального добробуту домогосподарств є майнові характеристики останніх. У сільській місцевості основним і найбільш перспективним видом власності є земля. Оскільки у

результаті здійснених етапів аграрної реформи переважна частина жителів сільської місцевості має у власності земельну ділянку (пай), відповідний показник питомої ваги власників землі використано в основному для більшої інформативності дослідження. У даному випадку більш важливими є інші показники, які дають змогу зробити висновки про певні демографічні процеси у сільській місцевості та можливості селян використовувати наявні у їх власності земельні ресурси - розподіл домогосподарств за площею земельної ділянки (паю), яку вони використовують, розподіл земельної площі за видом її використання, середня площа земельної ділянки, що використовується для вирощування продукції на власні потреби та продаж, і середня площа земельної ділянки, що здається в оренду.

Слід зазначити, що лише наявність у володінні чи користуванні селян землі у нинішніх умовах з різних причин (наприклад, низька орендна плата у разі здачі останньої в оренду, низькі якісні показники, незручне місце розташування земельної ділянки тощо) не завжди є запорукою підвищення рівня їх матеріального добробуту. Одним із основних факторів, що суттєво впливає на стан матеріального становища є, поряд із вищезазначеними, фактор матеріально-технічного забезпечення, адже на практиці досить часто виникає ситуація, коли селянин, маючи у своєму розпорядженні певний масив землі і бажання її обробляти, слабо або взагалі не забезпечений відповідним набором сільськогосподарської техніки. Цей аспект матеріального становища сільських жителів відображається відповідними показниками, а саме – питомою вагою населених пунктів, де населення, яке постійно проживає у сільській місцевості, має у приватній власності сільськогосподарську техніку та динамічними показниками наявності сільськогосподарської техніки у господарствах населення.

Не всі категорії сімей змогли активно розвивати виробництво на базі свого особистого господарства. Демографічний склад сім'ї та її соціально-професійний статус мають вирішальний вплив на ступінь включеності домогосподарства в цей процес. Важка фізична праця, тривалість якого в

літній період досягає 12-16 годин, під силу тільки здоровим людям активного працездатного віку. Найбільш стрімке зростання виробництва сільськогосподарської продукції зафіксовано в сім'ях з дітьми та іншими родичами, середній вік членів яких не перевищує 40 років. Одиноким і подружнім парам пенсіонерів, неповним сім'ям така праця не під силу, тому поряд з посильним використанням особистого господарства вони задіють і інші ресурси забезпечення, такі як споріднену і сусідську допомогу, бартерний обмін.

Проведення інституційних перетворень на селі змушує сільських жителів виробляти власні способи економічної адаптації, реалізовувати нові принципи взаємодії селянського сімейного двору, ринку і колективного господарства. В умовах перехідного періоду особливого значення набувають адаптаційні стратегії, що реалізуються різними групами населення. Від того, як вони протікають, і який характер набувають, залежить, в кінцевому рахунку, успішність економічних перетворень, їх темпи і ефективність.

У найширшому сенсі, під адаптацією розуміється процес і результат взаємодії індивіда (групи) зі змінною соціальним середовищем, в ході якого поступово узгоджуються вимоги обох сторін. Адаптаційний процес може носити творчий, добровільний або вимушений і навіть руйнівний характер. Показником позитивної адаптації прийнято вважати успішне підтримання дохідного і соціального статусу сім'ї і індивіда. Регресивна, руйнівна адаптація свідчить про те, що індивід або група більше втрачають, ніж купують.

Відповідно до типології, представленої М. Шабанової, добровільна творча адаптація має місце тоді, коли знову сформовані способи життєдіяльності та нові цінності не суперечать раніше сформованій системі цінностей. Вимушена адаптація відбувається в разі, якщо цілі і методи перетворень не відповідають уявленням і установкам індивіда, щоб задовольнити свої життєво важливі плани, в кінцевому рахунку, все-таки починає включатися в перетворення. Темпи і ступінь адаптації до ринку

різних соціально-демографічних груп неоднакова. Класифікація груп населення за ступенем адаптивності визначається, перш за все, соціально-демографічними, професійно-освітніми і суб'єктивно-психологічними характеристиками особистості, завдяки яким індивід може (або не може) реалізувати ту чи іншу адаптаційну стратегію.

Особи з високим ступенем адаптивності – це переважно молоді люди, що володіють високим професійним статусом, затребувані в нових умовах, що знайшли свою нішу в ринковою економіці. Індивіди із середнім ступенем адаптації, як правило, не мають особливих можливостей включитися в нові економічні відносини і тільки під напором життєвих обставин поступово вписуються в нові умови господарювання. Особи зі слабким ступенем адаптації – це переважно люди похилого віку, вони відчують незадоволеність, непристосованість до нового життя.

Люди із середнім ступенем адаптації в основному представляють вимушену активну адаптацію (індивід прагне змінити середу, але це йому виявляється не під силу). Носії слабкому ступені адаптивності проявляють вимушену пасивну адаптацію .

Процеси економічної адаптації сільського населення в реформованому суспільстві мають ряд своїх особливостей. При спаді виробництва, скороченні зайнятості і оплати праці в аграрному секторі економіки, сільське населення виявилось в більш складній ситуації, ніж міське. Якщо міський безробітний міг стати на біржу праці, пройти курс перенавчання, і, використовуючи формальні або неформальні канали працевлаштування, спробувати себе в новій професії, то у сільського жителя такої можливості немає. Міське населення – більш конкурентоспроможне і мобільне на ринку праці і, як правило, освоєння нової професії або вторинна зайнятість стає способами його економічної адаптації до реформ. На селі сфера докладання зусиль дуже обмежена, практично немає можливості змінити професію, а на міському ринку праці селяни, за рідкісним винятком, виявляються неконкурентоспроможними. Таким чином, основна маса працюючих селян,

при скороченні зайнятості і доходів в офіційних структурах, звертається до традиційних видів праці – виробництва сільськогосподарської продукції на власних подвір'ях. Поступово відбувається відтік економічно активного населення у власні господарства, сільське життя стає основним джерелом життєзабезпечення сім'ї. При переміщенні центру економічної активності в сімейні господарства вони починають функціонувати і розвиватися за законами, властивим традиційним селянського господарства, багато в чому відтворюючи його основні риси, відмічені ще на початку ХХ століття представниками організаційно-виробничої школи.

Способи адаптації селян до нових умов життєдіяльності пов'язані з їх індивідуальними якостями і призводять до різних типів економічної поведінки. Нами розглянуті кілька типових соціально-економічних стратегій сільського населення відповідно за типологією, запропонованою російською дослідницею М.А. Шибановою (рис 2.1.).

Тип адаптації	Тип господарства	Додаткові джерела доходів
Добровільна активна адаптація	Високотоварне, середньотоварне	Кредит, позика, вторинна зайнятість
Вимушена активна адаптація	Дрібнотоварне, натурально-споживче	Вторинна зайнятість, сусідська і споріднена взаємодопомога
Вимушена пасивна адаптація	Натурально-споживче	Здача в оренду землі, власності, допомога родичів
Пасивна, руйнівна	Практично повна відсутність власного обійстя	Допомога родичів

Рис.2.1 Типи економічної адаптації обстежуваних домогосподарств

До першої групи дослідниця віднесла 10-15% домогосподарств, які ведуть товарне виробництво і реалізують в процесі повсякденної життєдіяльності стратегію добровільної активної адаптації. Для них характерно те, що економічна діяльність їх подвір'їв носить ринковий характер, основним джерелом доходу, від 50 до 70% формує бюджет сім'ї, є доходи від продажу власної сільськогосподарської продукції. За своєю суттю такі домогосподарства є сімейними міні-фермами, без оформлення юридичної особи. Як правило, в господарствах цієї категорії містяться 3-4 корови, до 20 одиниць свинопоголів'я; приблизно 70% виробленої ними продукції йде на продаж, інше - на сімейне споживання і обмін. Для них характерна орієнтація на розширення господарської діяльності, отримання прибутку, спеціалізація на виробництві якого-небудь одного виду продукту,

налагоджена система збуту. Для розвитку своєї виробничої діяльності вони можуть брати кредити, кооперуватися з такими ж економічно активними сім'ями. За своїм демографічному складу - в основному це повні сім'ї з дорослими дітьми та іншими родичами. Такі сім'ї, по суті, є «донорами», опорою для цілої когорти родинних і дружніх сімей [64, С.75].

Ефективна діяльність на особистому подвір'ї, як правило, поєднується з роботою в реформованому колективному господарстві на престижній в сільських умовах посаді водія, механізатора, комбайнера, зоотехніка. Робота в колективному секторі дає можливість поповнювати власні подвір'я безкоштовними або дешевими ресурсами (будівельні матеріали, пальне, молодняк худоби і птиці). Саме в цих сім'ях найбільшою мірою відбувається зростання надвірних будівель, купівля дорогих товарів виробничого та побутового призначення (легкових машин, сільськогосподарської та побутової техніки і т.д.). Для цієї групи характерна не "стратегія виживання", а "стратегія розвитку", активна економічна діяльність, інвестиції у власне виробництво і підвищення рівня життя. Використовуючи нові економічні умови і можливості вони реалізують свій потенціал, прагнуть освоїти сучасні господарські практики.

Життєдіяльність і моделі економічної адаптації в другій групі домогосподарств слід розглядати в категоріях не тільки ринкової, а й сімейної неформальної економіки, для якої характерно використання і змішання всіх видів ресурсів. «Неформальна економіка вбирає в себе ряд певних видів діяльності, які не орієнтовані на автоматичне отримання прибутку, і відбуваються не стільки заради досягнення заздалегідь намічених цілей, скільки для підтримки якоїсь нормальної заходи стабільності, виживання, добробуту і відтворення» [64, С.76]. Для цієї групи, що становить 35-40% домогосподарств, характерний розвиток дрібнотоварного виробництва, доходи від реалізації продукції селянських подвір'їв формують бюджет сім'ї тільки на 20-40%. Ця група сімей в своїй економічній стратегії життєдіяльності поєднує функції господарства підприємницького типу,

традиційного селянського господарства і зайнятості в якості найманих робітників.

За своїм демографічним типом – це сім'ї з неповнолітніми дітьми, або люди передпенсійного віку, які мають родичів в місті. За своїм соціально-професійним статусом ці домогосподарства складаються із сімей робітників основних сільськогосподарських спеціальностей або представників сільської інтелігенції – лікарів, вчителів, соціальних працівників без достатніх навичок роботи на землі. Можна припустити, що тільки під тиском зовнішніх обставин сталася їх вимушена адаптація до ринковим відносинам. Нові умови життєдіяльності та відсутність альтернативних джерел доходу змусили їх більш інтенсивно поповнювати бюджет сім'ї традиційним на селі способом - розвитком особистого подвір'я (при достатній оплаті праці в громадському секторі вони скоротили б розміри селянського двору). Збільшення товарності їх особистих господарств відбувається циклічно і має строго цільовий характер (одержання коштів для лікування, будівництва та розширення будинку, оплати навчання дітей і т.д.). В середньому, в сукупному доході такої сім'ї, частка від реалізації сільськогосподарської продукції приблизно дорівнює сумі зарплат, пенсій і соціальних допомог. Серед цієї категорії велика частка тих, хто має вторинну зайнятість, як найманих робітників. У цих сім'ях відбувається менша, ніж в попередній групі, підживлення матеріальними ресурсами з боку суспільного виробництва, але здійснюється більш розгалужений і різноманітний обмін продуктами і послугами з односельцями, відбувається посилення горизонтальних зв'язків з родичами та сусідами. Використання неформальних зв'язків дозволяє їм здійснювати обмін продукцією з власного подвір'я; обмін купленими товарами; позику грошей; догляд за дітьми; кооперацію в господарюванні (на умовах безкорисливості і невизначеності строків надання зустрічних послуг).

Таким чином, для цієї групи сільських домогосподарств характерно менший розвиток виробничих функцій власного майна, його відносно невеликий розмір і більш рівномірна зайнятість в громадському і особистому

господарстві. Таке селянське подвір'я має переважно натурально-споживчий характер і функціонує в основному для забезпечення сім'ї продуктами харчування. Ця група демонструє меншу готовність працювати в умовах економічного ризику і меншу орієнтацію на матеріальний успіх, більш повільну вироблення моделей економічної поведінки, адекватних новим умовам господарювання, поступове вростання в ринок. Їх здатність до самоорганізації та кооперації в ситуації прихованого чи явного безробіття виступає як найважливіший адаптаційний компонент.

Третій тип стратегії – вимушену пасивну адаптацію – представляють приблизно 30% домогосподарств, які складаються з літніх пар пенсіонерів або неповних сімей. Продуктивність їх господарства достатньо низька, частка грошових надходжень до бюджету сім'ї від продажу власної продукції не перевищує 20%. Ця категорія сімей демонструє життєдіяльність подвір'я переважно натурально-споживчого типу, що працює для самозабезпечення сім'ї основними продуктами харчування. Як правило, члени такого домогосподарства в силу свого похилого віку, стану здоров'я або відсутності чоловіків у сім'ї, не мають можливості розширювати виробництво. Більшою мірою, ніж в попередній групі ці домогосподарства сильніше включені в традиційну для села мережу неформальній спорідненої і дружньої підтримки. Для цієї групи сімей досить поширеними є орендні відносини. Люди похилого віку, будучи не в змозі вручну обробити примикають до будинку ділянки землі, віддають їх в оренду за частину врожаю сусідам і родичам. Ось характерні для такої ситуації висловлювання літній селянки: «Немає можливості і сил тримати корову. Віддаю сусідам частину городу та випасу. За це вони мене постачають молочними продуктами, овочами». Або: «Дорослі діти навесні і восени приїжджають з міста, привозять ліки та одяг, допомагають з посадкою і заготівлею овочів. Віддаю їм частину врожаю». Таким чином, ця група сільських сімей, зберігши багатовікові норми общинності і поведінки традиційної сім'ї, виживає сьогодні багато в чому саме завдяки цій соціальній силі. Як видно, охарактеризована категорія

господарств демонструє стратегію повсякденного виживання, збереження певного рівня життєзабезпечення сім'ї, який найчастіше складається з традиційних дрібниць сільського укладу життя.

Четвертий тип соціально-економічної адаптації - пасивна (згубна), властивий 15-17% домогосподарств. Склад цих домогосподарств різномірний, велика частина складається з самотніх пенсіонерів, менша - близько 5% з «люмпенів». Як економічні характеристики їх особистого подвір'я можна відзначити повну відсутність товарності і мінімальний рівень самозабезпечення. Самотні пенсіонери часто не в змозі вести навіть самий обмежений селянське господарство і так само, як і в попередньому випадку, практикують здачу в оренду своєї власності. Джерелом грошових надходжень в такі господарства є пенсії, а натуральних - допомога сусідів і родичів. Що стосується групи люмпенів, то вони після втрати звичного статусу в суспільному виробництві зайняли пасивну позицію і демонструють деструктивні форми поведінки. Наприклад, останнім часом почастишали випадки крадіжок свійської птиці та сільськогосподарського інвентарю з подвір'їв. Саме з цієї причини в обстежуваному нами селі в Тверській області різко скоротилося зміст у дворах гусей, качок, курей. З появою у продажу дешевих спиртних напоїв різко зросла алкоголізація населення. Причому, якщо раніше на алкоголізм страждали в основному дорослі чоловіки, то тепер такий спосіб життя може вести вся сім'я - включаючи дружину і дітей 12-14-річних підлітків. Такі сім'ї іноді також об'єднуються на ґрунті спільних застіль, утворюючи цілі «п'яні» країни [29, С.7].

Неоднаковість господарських практик і адаптаційних стратегій привела до досить сильного матеріально-майнового розшарування сільського населення і поляризації доходів. Виділені нами типи адаптаційного поведінки відображають основні форми і способи економічної адаптації сільського населення. Неоднаковість появи «нових» бідних, соціально-психологічна нестійкість, пов'язані з трансформацією колишнього укладу селянського життя, вимагають досить гнучкою багаторівневої соціально-

економічної політики на селі, що включає виробничі, демографічні, духовні і соціокультурні чинники.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Однією з реалій соціально-економічного життя країни залишається низький рівень життя сільського населення. Вирішити цю проблему самотійно селяни не в змозі: трансформація соціально-економічних відносин в країні, реформування аграрного сектору економіки є обставинами, які часто перевищують можливості виживання окремої сільської родини. Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в країні та в її аграрному секторі, обумовлюють необхідність урахування матеріальної складової рівня життя у тісному зв'язку із соціальною, більш детального вивчення факторів впливу на рівень життя сільського населення та його оцінювання, формулювання принципів комплексного регулювання рівня життя селян та визначення пріоритетних напрямів його підвищення на регіональному рівні.

В умовах соціально-економічної трансформації стан і динаміка рівня життя сільського населення характеризуються переважно негативними тенденціями: скорочується зайнятість сільського населення в офіційному секторі економіки, відбувається знецінення сільськогосподарської праці та зниження ролі зарплати у формуванні доходів сільського населення, низький рівень останніх визначає перехід навіть першочергових потреб до статей сімейної економії. Знизилася забезпеченість селян багатьма соціальними благами та послугами: комфортабельним житлом, освітою, медичним та побутовим, культурним обслуговуванням, транспортом, що ставить під сумнів не тільки збереження існуючого рівня освіти, здоров'я, культури сільського населення, а й розвиток людського потенціалу села в майбутньому. Погіршення транспортного обслуговування обмежує можливості селян компенсувати відсутність соціальних послуг за місцем проживання аналогічними послугами в інших населених пунктах та визначило пристосування селян до життя в умовах соціального дискомфорту, поступову примітивізацію стилю життя та витрачання часу на пошуки засобів виживання. Така ситуація в соціальній сфері села є гальмом для

розвитку людського потенціалу та формування соціально-економічних умов стійкого розвитку сільських територій. Все це свідчить про низький рівень економічного розвитку сільської місцевості та соціалізації її економіки.

Аналізуючи матеріальну складову рівня життя сільських жителів (ідеться насамперед про їхнє матеріальне становище), слід зазначити, що вона значною мірою обумовлюється характером зайнятості та станом виробничої сфери в цілому та сільського господарства зокрема. Названі особливості значною мірою впливають на доходи сільських мешканців, у тому числі й на розмір їхньої заробітної плати. У країнах з ринковою економікою лєвова частка доходів домогосподарств традиційно формується за рахунок заробітної плати, що з одного боку свідчить про високу вартість робочої сили працівників, з другого - характеризує стан та ефективність функціонування економіки.

РОЗДІЛ 3. СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО САМОПОЧУТТЯ СІЛЬСЬКОЇ СІМ'Ї В УМОВАХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (НА ПРИКЛАДІ СІЛЬСЬКИХ РОДИН ІЧНЯНСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

1.1. Проблема дослідження.

На сьогоднішній день українські сільські сім'ї опинилися в соціальному, політичному, культурному та інформаційному просторі, в якому відсутня якісна визначеність та стабільність, а зовнішні виклики лише нарастають (справляють все більший деструктивний вплив). У ситуації наростання деструктивних тенденцій – хронічної депопуляції, малодітності, підвищення кількості розлучень, високого рівня дитячої смертності, незадовільного стану здоров'я репродуктивної частини населення, наркотизації, алкоголізації, незадоволеність своїм матеріальним становищем призвело до низького рівня соціального самопочуття сільської сім'ї в умовах сучасного українського суспільства.

Стабільність існування сільської сім'ї залежить від зовнішніх та внутрішніх чинників. Проблеми в економічній та соціальній сферах, а саме недостатня міра підтримки місцевої адміністрації, відсутня можливість залучитися підтримкою родинних, громадських зв'язків, критично впливають на функціонування сімей, що призводить до низького рівня соціального благополуччя.

1.2. Метою даного соціологічного дослідження є визначення рівня соціального самопочуття сільської сім'ї в умовах сучасного українського суспільства та ступінь задоволеності сільських сімей окремими сторонами життя.

1.3. Задачі дослідження.

1. виявити особливості соціального самопочуття сільських сімей;

2. виявити адаптаційний потенціал сільської родини до умов соціальних реформ, визначити сфери її найбільшою і найменшою адаптованості.

1.4. *Об'єктом* виступають члени сільської сім'ї.

1.5. *Предметом* є соціальне самопочуття сільської сім'ї.

1.6. Інтерпретація базових понять.

Сім'я – це комплекс соціальних ролей, що виникають та реалізуються у взаємодії її членів, визначаючи їх позиції.

У соціологічній теорії сім'я позначається як:

1. Соціальний інститут, що характеризується певними соціальними нормами, санаціями, зразками поведінки, правами та обов'язками, що регулюють відносини між подружжям, батьками і дітьми. Основні функції сім'ї: відтворення населення і соціалізація.

2. Мала група, заснована на шлюбі або кровній спорідненості, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною відповідальністю і взаємодопомогою.

Сільська родина - це соціальний інститут, який виступає елементом структури сільського соціуму і що являє собою комплекс формальних і неформальних норм, одні з яких (формальні) вкорінені в свідомості сільських жителів, тоді як інші (неформальні) дедалі більше чітко закріплюються в їх поведінці.

Соціальне благополуччя виступає як найважливіший соціальний ресурс особистості та групи в нестабільному суспільстві, а також комплекс проблем його формування та відтворення сільським населенням. Характерними рисами сучасного українського села, що справляють вплив на формування соціального благополуччя, є: соціальне розшарування селян, коли виділяється невелика група, що відрізняється від успішно адаптованих громадян, що становлять сучасну сільську еліту; частина працівників, що обслуговують інтереси еліти і основної маси населення, представники якої існують на межі виживання.

Рольова взаємодія в сім'ї – забезпечує виконання функцій в сім'ї, задоволення потреб усіх її членів.

Соціальна роль – поведінка, очікувана від того, хто має певний соціальний статус. Обмежується сукупністю прав і обов'язків, відповідних цьому статусу.

Родинні відносини – взаємодія всіх родичів за жіночими і чоловічими лініями, кровних і посвоячених, що живуть в один історичний час.

Сусідська община – територіальна спільність людей, які не пов'язані родинними зв'язками, але займають певну обмежену територію колективно оброблюваних земель.

Місцева рада – орган місцевого самоврядування в сільській місцевості України.

Колективне господарство – об'єднання індивідуальних сільських господарств у спілку, яка заснована на колективній власності на засоби виробництва.

1.7. Гіпотези дослідження.

Гіпотеза наслідок 1 - інтенсивність і характер використання родинних, дружніх і сусідських відносин є основою формування соціального благополуччя сільської сім'ї.

Гіпотеза наслідок 2 - взаємодія з місцевою владою і колективним господарством визначають формування соціального благополуччя в сім'ї.

1.8. Тип соціологічного дослідження – пілотне.

1.9. Обґрунтування методу

В даному соціологічному дослідженні для опитування сільських мешканців максимально ефективним та підходящим буде метод анкетування.

Анкетування буде проводитися у селах Чернігівської області. Опитуванням охоплено Ічнянський район. За переписом 2015 року проведеного Державною службою статистики України чисельність сільського населення даної області складає 376 832 людей, в Ічнянському районі 17 387 людей. За даними головного управління статистики у

Чернігівській області налічується 446,5 тисяч домогосподарств з них лише 40,6 проживають в сільській місцевості. Тобто 181,279 тисяч домогосподарств наявні на селі [61].

1.10. Обґрунтування підбору респондентів.

Так як об'єктом виступають сім'ї з сільської місцевості, то генеральна сукупність буде складатися з сільських мешканців.

Вибірка - Чернігівська область, населення Ічнянського району.

Вибіркова сукупність становить – 100 членів сільських сімей. Середній вік респондентів 35 років.

1.11. Часові рамки дослідження

Анкетування проводилось протягом травня 2016 року.

1.12. Анкетування проводилось з метою аналізу головних чинників, які впливають на рівень соціального самопочуття сільської сім'ї в умовах сучасного українського суспільства, визначення рівня задоволення окремими сторонами життя сільських сімей.

Тож група питань була сформована у вигляді тематичних блоків:

- I. Рольова взаємодія в сільській родині.
- II. Умови соціалізації та виховання дітей у сільській родині.
- III. Сільська родина та її місце в соціальній політиці держави.

I. Рольова взаємодія в сільській родині

Під час анкетування респонденти відповідали на запитання анкети, розміщеної в додатках.

В розділі пропонується авторський підхід до вивчення соціального благополуччя сільської сім'ї, у рамках якого враховуються напрацювання попередників і реалізуються власні ідеї. Робиться акцент на таких його показниках, як рівень взаємодопомоги, характер родинних, дружніх і сусідських зв'язків, їх прояв в різноманітних видах діяльності, задоволеність життям в умовах села, рівень соціалізації дітей, особливості взаємодії з місцевою владою і колективним господарством тощо. В сукупності, згідно з

авторським визначенням, ці аспекти є формувальним початком соціального благополуччя сільської сім'ї як мережевого ресурсу.

Створення мережевих ресурсів відбувається за допомогою соціальних зв'язків в сільському соціумі. При цьому ми виходимо з того, що більше розгалужена мережа соціальних зв'язків на селі створює сприятливіші умови для формування соціального благополуччя.

Соціальні зв'язки на основі спорідненості і дружніх зв'язків забезпечують сільській сім'ї доступ до необхідних ресурсів і підтримують її соціальний капітал. Виявилось, що сім'ї у Ічнянському районі згруповані у такому складі: новоутворена сім'я складає 15%; сім'ї з трьох членів родини складає 35 % ; у складі чотирьох членів родини 25%; понад п'яти членів родини 25%.

З'ясувалося, що кількість родичів, що живе в їх селі або недалеко від нього, складає від 1 до 3 осіб, так відмітили менше половини жителів Ічнянського району (22% відповідно). Значно більша доля тих, хто має від 4 до 6 (34%) і 10 і більше родичів (34 % відповідно). Для кожного десятого жителя району кількість родичів, що живуть в їх селі, складає від 7 до 9 чоловік і більше (10% відповідно).

Соціальне благополуччя вимірюється соціальними зв'язками людини, про це свідчать і відповіді респондентів Ічнянського району.

Вплив соціального благополуччя на різні сфери життєдіяльності населення, зокрема сільської сім'ї, пов'язано з доступністю до інформації, адаптацією до нових умов, певних соціальних ресурсів, підтримкою, увагою, допомогою, турботою та ін. Різного роду відношення соціальних суб'єктів (особа, група, організація, суспільство) є носіями соціального благополуччя.

Неформальні, сімейно-споріднені стосунки, а також різні види моральної підтримки і допомоги забезпечують розвиток соціального капіталу. Про це свідчать результати, отримані в ході соціологічного дослідження. Сімейну і споріднену підтримку в помірній кількості використовує половина сільських сімей Ічнянського району (50%). Кожен

п'ятий респондент отримує підтримку у великій кількості (21% відповідно). Сьома частина опитаних в районі користується підтримкою родичів в малому об'ємі (14%). Не відчуває взаємопідтримку кожен десятий респондент району (10%). Лише мала частина опитаних утруднювалася з відповіддю (5%). Більший відсоток опитаних респондентів по допомогу до родичів, звертаються при господарських роботах, урочистих подіях, сінокосі, роботі на ділянці.

Дослідження показало, що при необхідності сільські сім'ї також користуються сусідською і дружньою підтримкою. Більшість сімей району використовують їх підтримку помірно (51%). Кожен п'ятий опитаний районів їх підтримку отримують в дуже малому ступені (20%). (10%) жителів району, що відповіли, відмітила, що абсолютно не отримує ніякої підтримки. В той же час (14%) сімей користується підтримкою сусідів і друзів більшою мірою. Незначна кількість сімей утруднювалася відповісти (5%).

В цілому в сільській місцевості значна частина ресурсів поступає у формі безвідплатної матеріальної допомоги, оскільки для сільського співтовариства завжди була характерна розгалужена мережа спорідненої і сусідської взаємодопомоги. Аналіз відповідей на питання: "Як ви вважаєте: в "повсякденному житті ваші односельці допомагають один одному"? показав, що більшість сімей району вважають, що їх односельці допомагають один одному тільки тоді, коли їх попросять про це (66% відповідно). В той же час 14% мешканців Ічнянського району стверджують, що зовсім не допомагають. 15% опитаних відмітили, що їх односельці допомагають у всьому. Мала частина жителів району стверджує, що їх односельці самі пропонують допомогу (5%).

Таким чином, в Ічнянському районі рівень взаємодопомоги, побудованої на родинних, дружніх і сусідських зв'язках, перебуває на не досить високому рівні. Приведені дані є стимулом для збереження і розвитку соціального благополуччя в сільських сім'ях.

II. Умови соціалізації та виховання дітей у сільській родині

Сільський соціум – важливий фактор виховання та соціального становлення людини; економічний і соціальний простір життєдіяльності людей зі своїми специфічними умовами життя є особливим середовищем проживання людей, що породжує особливості сільського способу життя. На жаль, це середовище відрізняється невисоким рівнем життя населення; слабо розвинутою соціальною та побутовою інфраструктурою (дефіцит сервісного обслуговування, низький рівень комфортності тощо); несприятливими соціальними умовами життя, праці, побуту, дозвілля; великою трудомісткістю сільськогосподарської праці, переважно в домашньому та присадибному господарстві; залежністю праці від природних циклів, що визначає структуру вільного часу мешканців села; близькістю до природи, можливістю відчувати її красу та важливість для людини. Сучасна ситуація соціального неблагополуччя, нестабільності, кризові явища в Україні значною мірою загострили кризові зміни у житті людей та проблеми села: погіршення соціально-економічного стану, утворення освітнього і культурного вакууму, деформація свідомості громадян, обмежений доступ до оперативної кваліфікованої медичної допомоги, поширення серед сільського населення асоціальних явищ – алкоголізму, криміналізації, бродяжництва.

Водночас, у сільському соціумі усе ще продовжує відігравати суттєву роль господарські, культурні, трудові, національні традиції народу, традиції общинності, виховання «усім миром», взаємодопомоги, почуття обов'язку, тісних родинних і сусідських зв'язків, поваги до старших, спостерігається перевага неформальних стосунків та взаємин, що робить спілкування селян емоційно глибоким і відкритим. Цілком закономірно, що сільська дитина соціалізується у тому середовищі, у якому вона проживає. Соціокультурне середовище сільських дітей визначається характером взаємин з природним та соціальним довкіллям, з людьми різного віку, специфічними умовами життєдіяльності родини, яка сьогодні змушена виживати за рахунок

натурального господарства, міжсільської кооперації, взаємодопомоги, пошуку додаткових джерел прибутку, що іноді супроводжується інтенсивними міграційними процесами одного або обох з батьків. Сільська сім'я завжди була живим оберегом традицій виховання сільської дитини в атмосфері трудової діяльності, і батьки старалися передати своїм дітям у спадщину не тільки звичку і позитивне ставлення до праці, певні норми поведінки у громаді, але й бажання залишити після себе добру пам'ять. Сільські сім'ї більше зорієнтовані на виховання у дітей поблажливості, поваги до інших, альтруїстичності, працелюбності, на відміну від міських, де виховання носить більш прагматичний характер. Щодо психологічного аспекту додамо, що ритм життя у сільському соціумі, порівняно з міським, є менш напруженим, не таким швидкоплинним, більш розміреним, що певним чином зменшує силу навантажень на психічну сферу сільських дітей.

Сільські поселення залишаються достатньо дієвим фактором соціалізації. Таке твердження дозволяє висловлювати той факт, що через відсутність значних соціальних і культурних відмінностей між жителями встановлюються особливо тісні взаємини, відтак сільське поселення стає єдиним виховним колективом, єдиною сільською родиною. Мала густота населення і невелика кількість мешканців, територіальна і психологічна близькість жителів села, роблять міцними міжвікові зв'язки сільської дитини з дорослими, родичами, сусідами, знайомими, односельцями. Виникає духовне єднання молодшого і старшого покоління. Постійне перебування дорослих на очах у дітей сприяє не лише швидкому опануванню останніми трудовими навичками дорослих, але й засвоєнню норм і правил поведінки й моральних цінностей старших. Природна турбота про молодших, хворих, немічних, піклування про літніх людей і глибока повага до них завжди була загальноприйнятою нормою поведінки селян. Сільська громада традиційно була виховною силою, яка здійснювала соціальний контроль за поведінкою дорослих і дітей, за сімейною атмосферою, відтак життя сільської родини завжди було «публічним» і не

носило характеру відособленості та інтимності. На жаль, останнім часом у селі усе більше спостерігається послаблення родинних зв'язків, відірваність дітей від родинних справ, трудових і моральних традицій, сільська громада дедалі менше впливає на виховання дітей. Соціальна ситуація на селі, як вказують дослідники, сьогодні залишається складною, повною протиріч, значно диференційованою як у масштабах одного регіону, так і при внутрішньо регіональних відмінностях. Науковці вказують на складні умови, у яких відбувається процес соціального становлення сільських дошкільників та школярів. Серед недоліків називають перебіг процесу соціалізації в умовах досить замкнутої соціальної спільноти людей, ізольованих від зовнішнього світу, на тлі обмеженого доступу до культурних та освітніх послуг, у спрощеному, культурно збідненому середовищі, де праця, стаючи основним обов'язком дитини, заважає їй учитися, відбирає час відпочинку та дозвілля, що призводить до негативних наслідків. Соціально-просторова сфера сільського соціуму зумовлює обмеженість та одноманітність поведінкових та культурних зразків, під впливом яких зростає і соціалізується дитина, готуючи себе до дорослого життя. Їй, на відміну від міської дитини, доступні не всі засоби масової інформації, а лише такі, як – радіо, кіно, телебачення, що демонструють зразки міського способу життя, який є еталоном, мрією сільських дітей і молоді, широко його пропагують. Дефіцит спілкування, соціальних зв'язків, розмаїтості новітньої інформації, нових вражень, недоступність для сільських дітей культурних осередків міста уповільнюють темп культурного розвитку особистості, занижують рівень розвитку комунікативних навичок, мовної культури, загальної освіченості сільських дітей.

В ході соціологічного дослідження з'ясувалося, що тільки 12% батьків беруть активну участь у навчанні своїх дітей, пасивно невдоволені успіхами навчання – 44%, байдуже ставляться – 15%, мовчки схвалюють – 22%, спільно працюють – 7%.

Заохочують успіхи у навчанні своїх дітей -43%, не заохочують – 57%.

3% опитаних заохочують успіхи у навчанні грошима, 10% - подарунками, схвалюють усно – 30%.

Тільки 5% опитаних відкладають гроші на навчання своїх дітей.

Отже, виявлені особливості процесу соціалізації дітей та молоді у сільському середовищі суттєво впливають на характер і зміст соціально-педагогічної діяльності закладів освіти. Сільська школа повинна розширити свої функції до соціокультурних, давати високий рівень освіти, здійснювати ранню профорієнтацію, забезпечувати соціалізацію особистості через громадське і культурне життя та формування особистості, здатної до подальшої діяльності на селі. Це важливо ще й тому, що сьогодні гостро стоїть питання відродження у підростаючого покоління почуття господаря землі, залучення до національної культури свого народу.

III. Сільська родина та її місце в соціальній політиці держави

Соціальне благополуччя характеризується наявністю у сільських сімей стійких громадських зв'язків, корисних для нарощування їх доходів. Також він вимірюється через наявність зв'язків з іншими людьми і наявність цінних ресурсів у цих людей. З метою створення повнішої картини благополуччя сільських жителів блок питань ми присвятили оцінці населенням матеріального становища своєї сім'ї.

Перейдемо до такого аспекту, як підтримка і допомога від сільської адміністрації.

Цікавим залишається той факт, що сім'ї району в деякій мірі отримують підтримку від сільської адміністрації.

Згідно з отриманими даними, підтримку від сільської адміністрації не отримує половина респондентів Ічнянського району (52% відповідно). Кожен п'ятий мешканець цю підтримку отримує в помірному ступені (22%). Підтримка адміністрації поступає в малому ступені кожному десятому опитаному району (13% відповідно). Кожен десятий житель села утруднювався відповісти (13%)

Формування соціального благополуччя сільських сімей також залежить від міри підтримки сільської адміністрації. Відмітимо, що в даному випадку соціальне благополуччя селян Ічнянського району знаходиться на середньому та низькому рівнях.

На момент проведення опитування більшість сільських жителів Ічнянського району оцінили матеріальне становище своєї сім'ї як середнє (53%). 25% опитаних оцінили матеріальне становище своєї сім'ї як бідне. 12% - утруднювалася відповісти. Рідше в районі зустрічалися такі варіанти відповідей, як вище за середню забезпеченість (3%), дуже бідна (6%) і сім'ї з високими доходами 1% відповідно.

За підсумками дослідження з'ясувалося, що рівнем доходу своєї сім'ї частково задоволена менше половини мешканців Ічнянського району (35%); повністю задоволені – 8%. Рівнем доходу своєї сім'ї швидше незадоволені 35%. В той же час 14% швидше задоволені, 8% - абсолютно незадоволені.

Аналіз відповідей сільських сімей з приводу задоволеності різними сторонами життя в Ічнянському районі Чернігівської області дав наступні результати: частково задоволений своєю роботою кожен третій респондент (34%); 18% району виразили повну задоволеність; 48% опитаних відмітили, що абсолютно не задоволені своєю роботою.

В той же час життям в селі задоволена частково 37%, повністю задоволені – 20%, швидше задоволені 13%, швидше не задоволені - 10%, незадоволені - 20%.

В ході дослідження з'ясувалося, що селяни у більшості випадків потребують підвищення доходів сім'ї (78%), поліпшенні здоров'я (70%) і добре оплачуваної роботи (67% відповідно)

Для повної характеристики життєдіяльності сільської сім'ї необхідно врахувати і зміни, які сталися в житті селян за останні два роки. 35% опитаних мешканців Ічнянського району вказали, що ніяких змін не сталося. Серед позитивних змін селяни району відмітили народження дитини/онука, купівлю автомобіля, працевлаштування і зміну роботи. Менш популярними

виявилися такі варіанти, як підвищення пенсії, будівництво будинку та ремонт, вихід на пенсію. На жаль, є і негативні зміни - це погіршення здоров'я і смерть рідних і близьких.

Враховуючи вищесказане, респондентам було поставлено питання, покликане виявити способи поліпшення життя селян. Більшість опитаних дали відповіді, серед яких підвищення заробітної плати є найбільш поширеним способом поліпшення життя, так відповіли 22% опитаних.

12% респондентів вважають, що треба добре заробляти. Опитувані також стверджують, що для поліпшення життя потрібне здоров'я (6%), підвищити пенсію (5%), підняти рівень життя (4%), зменшити податки і плату за комунальні послуги (95%), поліпшити дорожні покриття на селі (9%) і отримати житло (2%).

Таким чином, була виявлена наступна залежність: чим вище рівень використання сімейно-спорідненої підтримки, тим вище оцінка свого статусного положення.

Положення сільської сім'ї багато в чому характеризується не лише доходами, але наявністю землі, підсобного господарства.

Варто відмітити, що наявність землі є досить значимим показником добробуту сільських сімей, а можливість її обробки багато в чому залежить і від соціального капіталу сільських жителів, оскільки при виникненні земельних питань вони можуть звернутися по допомогу до родичів, друзів або сусідів.

З метою розкриття основних напрямів і заходів, які сприятимуть формуванню соціального благополуччя сільських сімей ми пропонуємо акцентувати увагу на аналізі тієї підтримки, яку робить сільська адміністрація. З одного боку, її можна розглядати в якості умови для формування, накопичення соціального капіталу сім'ї, з іншої - ми виходимо з авторського визначення соціального капіталу сільської сім'ї, оперуючи ним як ресурсом, тенденції формування якого визначаються мережею внутрішніх і зовнішніх зв'язків сільської сім'ї.

Особливу роль в оптимізації соціального благополуччя сільської сім'ї грає наявність землі, яка у більшості сіл оформлена як земельні паї. Дослідження показало, що 75% мешканців району мають паї. Паї є засобом, який може сприяти підвищенню соціального статусу і доходу сім'ї за рахунок того, що він може здаватися в оренду.

Дослідження також виявило наступні закономірності, які явно демонструють роль адміністрації у формуванні соціального капіталу сільської сім'ї :

1) при пониженні рівня підтримки сільської адміністрації відбувається зниження бажання займатися сільським господарством;

2) чим більше підтримки сільської адміністрації, тим вище і задоволеність роботою;

3) чим вище рівень підтримки з боку адміністрації, тим більша кількість жителів самоідентифікує свою сім'ю з представниками середнього класу;

4) чим більше підтримує адміністрація, тим вище рівень задоволеності жителів життям на селі. Проте такі аспекти, як продуктивність господарства і напряму, по реалізації отриманої продукції не залежать від рівня підтримки з боку адміністрації.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Аналіз результатів соціологічного опитування в Ічнянському районі Чернігівської області дозволив зафіксувати ряд тенденцій у формуванні соціального благополуччя сільських сімей. Родинні, дружні і сусідські зв'язки формують соціальне благополуччя як мережевий ресурс. У Ічнянському районі ці ресурси використовуються не дуже інтенсивно.

Як показали результати опитування, саме сусідська підтримка багато в чому формує соціальне благополуччя сім'ї, мешканці Ічнянського району у більшості випадків розраховують лише на власні сили і можливості.

В сукупності розкриті тенденції формування соціального благополуччя сільської сім'ї можна розглядати як причину більш високих показників задоволеності життям на селі.

В ході проведення аналізу були виявлені наступні особливості формування соціального благополуччя: оцінка статусного положення сільської сім'ї підвищується з підвищенням міри використання сімейно-спорідненої підтримки; у сім'ях, які користуються сімейно-спорідненою підтримкою, рівень задоволеності доходами сім'ї вище; чим розвиненіша мережа використання соціального капіталу (взаємодопомога, звернення, надія у важких ситуаціях і ін.), тим більше число представників забезпечених і середніх шарів фіксується в стратифікаційній структурі району.

Отримані дані підтвердили авторську точку зору про необхідність вивчення соціального благополуччя сім'ї як ресурсу, який формується на основі внутрішніх і зовнішніх соціальних зв'язків сім'ї в сільському соціумі.

Дослідження виявило наступні закономірності, які явно демонструють роль адміністрації у формуванні соціального благополуччя сільської сім'ї: при пониженні рівня підтримки сільської адміністрації відбувається зниження бажання займатися сільським господарством; при підвищенні рівня підтримки сільської адміністрації підвищується рівень задоволеності роботою і життям на селі в цілому, зростає кількість жителів, які самоідентифікують свою сім'ю з представниками середнього класу.

Заходи по оптимізації соціального капіталу сільських сімей повинні містити наступні напрями:

- сільська адміністрація повинна надавати усебічну допомогу сім'ям, що бажають вести підприємницьку діяльність (надання необхідної інформації про гранти, підтримка, допомога в оформленні, зборі документів і ін.);
- у роботі сільської адміністрації має бути активізована інформаційна складова про державні і регіональні програми на підтримку початкуючих суб'єктів малого підприємництва і ін.;
- сільська адміністрація повинна сприяти підвищенню ефективності використання земельних паїв, що сприятиме зростанню добробуту сільських сімей.

В сукупності ці заходи спрямовані на поліпшення взаємодії сільських сімей з адміністрацією району, діяльність якої може сприяти формуванню соціального благополуччя.

РОЗДІЛ 4. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА СІЛЬСЬКОЇ СІМ'Ї В НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

Метою даного розділу є дослідження впливу трансформаційних процесів на сільське населення через призму національної безпеки держави. У даному розділі розглянуто як саме відбувається державне забезпечення цивільного захисту. Також, буде розглянуто вплив стратегії національної безпеки на соціальне самопочуття сільської сім'ї.

Незабезпечення громадян цивільним захистом України призводить до зниження стабільності функціонування сільських сімей, перебування членів родини в зоні ризику при виникненні надзвичайних ситуацій. Безпека українського суспільства забезпечується ефективною національною безпекою.

4.1. Державна політика забезпечення безпеки громадян сільської місцевості в надзвичайних ситуаціях

Кодекс Цивільного захисту України регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, та визначає повноваження органів державної влади [73].

Цивільний захист здійснюється за такими основними принципами:

- 1) гарантування та забезпечення державою конституційних прав громадян на захист життя, здоров'я та власності;
- 2) комплексного підходу до вирішення завдань цивільного захисту;
- 3) пріоритетності завдань, спрямованих на рятування життя та збереження здоров'я громадян;
- 4) максимально можливого, економічно обґрунтованого зменшення ризику виникнення надзвичайних ситуацій;

5) централізації управління, єдиноначальності, підпорядкованості, статутної дисципліни Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, аварійно-рятувальних служб;

6) гласності, прозорості, вільного отримання та поширення публічної інформації про стан цивільного захисту, крім обмежень, встановлених законом;

7) добровільності - у разі залучення громадян до здійснення заходів цивільного захисту, пов'язаних з ризиком для їхнього життя і здоров'я;

8) відповідальності посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування за дотримання вимог законодавства з питань цивільного захисту;

9) виправданого ризику та відповідальності керівників сил цивільного захисту за забезпечення безпеки під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт [73].

Сільська рада - є представником органу місцевого самоврядування, являється виборним органом, який складається з депутатів і відповідно до Закону України Про органи місцевого самоврядування, які наділяються правом представляти інтереси території громади і приймати від її імені рішення.

Основними завдання сільської ради у сфері цивільного захисту є створення необхідних умов для збереження життя і здоров'я громадян і в цілому населення та відповідної території в разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Однією із важливих ланок в системі заходів запобігання і реагування на надзвичайні ситуації є підготовка самих працівників сільської ради.

При навчанні їх увага повинна звертатись як на вироблення навиків щодо підтримання у готовності підпорядкованих об'єктів. служб, формувань до дій у надзвичайних ситуаціях, уміння управляти при проведенні аварійно - рятувальних та інших невідкладних робіт так і швидко і ефективно

відпрацьовувати усі необхідні плануючі і звітні документи сфері цивільного захисту.

Надзвичайні ситуації природного, екологічного та соціально-політичного характеру можуть привести до часткового порушення господарської (іншої) діяльності на території сільської ради.

Найбільшу небезпеку в умовах села складають метеорологічні (сильний вітер, дощ, налипання мокрого снігу, ожеледь, сильний мороз, повені) і геологічні (землетруси, зсуви, обвали, провали) та інші надзвичайні явища, пожежі в природних екосистемах, інфекційна захворюваність людей, надзвичайні ситуації екологічного характеру і аварії на арсеналах, складах боєприпасів та на інших об'єктах військового призначення, які розташовані поруч з об'єктом.

4.2. Трансформаційні процеси та їх взаємозв'язок з безпекою держави, їхній вплив на громадян сільської місцевості

Трансформації українського суспільства, його соціальної структури та соціальних інститутів супроводжується глибокими змінами в життєдіяльності сім'ї, її цінностей, норм, зразків поведінки. Недостатня увага держави до виконання функцій національної безпеки, стрімке зниження рівня життя населення, спричинили зміни в структурі, формах і функціях сільської сім'ї.

Поширення серед сільського населення асоціальних явищ – алкоголізму, криміналізації, бродяжництва веде до зниження відсотку чоловічого роду. В свою чергу це призводить до відсутності забезпечення Збройних сил України, пониження місця і ролі соціальних інститутів у системі безпеки країни.

Громадяни сільської місцевості живуть в оточенні різних явищ і суб'єктів, що дуже часто становлять значну небезпеку. Протягом тривалого часу безпеку розуміли, як захист своєї території від зовнішнього вторгнення, як можливість уникнути перспективи стати жертвою насильства. У сільській місцевості все більше зростає тенденція випадків насильства, зокрема

домашнього насильства в неблагополучних сім'ях. Якщо чоловік втрачає роботу, то спочатку він починає випивати потрошку, потім ця дія посилюється. Може, в кращому випадку, до фізичного насильства не дійти, але про психологічне ми можемо говорити цілком. Якщо родина з кількома дітьми живе в сільській місцевості, то втрата роботи, та відповідно, засобів до існування неминуче викликає агресію. Не можна сказати, що насильства більше в сільській місцевості – проблема актуальна й для міста. Але в селі не кожна жінка буде звертатися до поліції, хоча б тому, що відділок аж у районному центрі, і досі існує стереотип: якщо в сім'ї сталося насильство, то це не насильство, а «сімейні негаразди». Соціальна допомога на дітей, допомога матерям одначкам, захист жетв насилля – постає головною проблемою для вирішення національної безпеки.

Не менший вплив трансформаційних процесів на сучасний стан екологічної системи. Особливу роль в оптимізації соціального благополуччя сільської сім'ї грає наявність землі, яка у більшості сіл оформлена як земельні паї. Надзвичайні ситуації природного, екологічного та соціально-політичного характеру можуть привести до часткового порушення господарської діяльності.

Найбільшу небезпеку в умовах села складають метеорологічні (сильний вітер, дощ, налипання мокрого снігу, ожеледь, сильний мороз, повені) і геологічні (землетруси, зсуви, обвали, провали) та інші надзвичайні явища, пожежі в природних екосистемах, інфекційна захворюваність людей, надзвичайні ситуації екологічного характеру і аварії на арсеналах, складах боєприпасів та на інших об'єктах військового призначення, які розташовані поруч з об'єктом.

На захист сільського населення і працівників об'єктів господарської діяльності та його сталого функціонування в умовах надзвичайних ситуацій може впливати:

- недостатня забезпеченість населення та працівників об'єктів господарської діяльності засобами колективного та індивідуального захисту;

- недостатній розвиток системи оповіщення населення об'єктів господарської діяльності;

- недостатність резерву матеріально-технічних засобів, які призначені для використання при проведенні аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт; недостатня законодавча і нормативна база з питань цивільної оборони та НВ;

- слабка взаємодія територіальних і галузевих органів управління з питань цивільної безпеки та з надзвичайних ситуацій;

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

В даному розділі було розглянуто державна політика забезпечення безпеки громадян сільської місцевості в надзвичайних ситуаціях та взаємозв'язок трансформаційних процесів з безпекою держави, їхній вплив на громадян. Причиною виникнення існування системи безпеки є об'єктивна потреба самозбереження сільських сімей в трансформаційних умовах українського суспільства. Асоціальні явища у вигляді алкоголізму, криміналізації призводять до знецінення інститутів силового характеру, що в свою чергу знижує рівень забезпечення безпеки держави і громадян. У зв'язку з негативними змінами, що відбуваються в навколишньому середовищі, усе гостріше постає проблема екологічної безпеки. Адже людство постало перед зростанням небезпеки і появи надзвичайних ситуацій, можливих природних та техногенних катастроф, і від негативних процесів, що призводять до зростання екологічних проблем.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

В дипломній роботі нами було проаналізовано особливості сільської сім'ї як об'єкта соціологічного дослідження.

Було визначено, що сім'ю, її походження, сутність, функції вивчають багато наук - філософія, психологія, педагогіка, демографія, право, історія, етнографія і соціологія в тому числі. Соціологічний підхід до сім'ї дозволяє охарактеризувати її як соціальний інститут, показати її історичну роль у розвитку суспільства, вплив на трансформаційні процеси, що протікають в ньому. Соціологи різних поколінь єдині в думці, що сім'я і необхідність її збереження як соціального інституту виникають з потреби в фізичному і духовному відтворенні населення.

Сім'я як соціальна структура багатоаспектна. Найчастіше підкреслюється її інституційний і груповий характер. Звідси її залежність, по-перше, від суспільного устрою, існуючих економічних, політичних, релігійних відносин і, по-друге, відносна самостійність, незалежність від суспільства, але залежність від соціальних установок індивіда.

Ми визначили, що сільська родина являє собою соціальний інститут, який виступає елементом структури сільського соціуму і що являє собою комплекс формальних і неформальних норм, одні з яких (формальні) вкорінені в свідомості сільських жителів, тоді як інші (неформальні) дедалі більше чітко закріплюються в їх поведінці.

Емпіричний розділ роботи дозволив розкрити тенденції формування соціального благополуччя сільської сім'ї. Отримані в Ічнянському районі Чернігівської області дані показали, що родинні, дружні і сусідські зв'язки формують соціальне благополуччя як ресурс. Чим інтенсивніше використовуються ці ресурси, тим краще соціальне благополуччя сільської родини. Велике значення має і діапазон цього використання: збирання врожаю, господарські і будівельні роботи, нагляд за господарством під час відсутності власника і так далі. При цьому саме сусідська підтримка багато в

чому формує соціальне благополуччя сім'ї, тоді як орієнтир на власні сили і можливості перешкоджає зростанню добробуту сільських сімей.

Аналіз отриманих даних дозволив зробити наступні висновки. Рівень задоволеності життям на селі, а також більш високі оцінки положення сім'ї в стратифікаційній структурі сільського соціуму характерні в наступних випадках: при підвищенні інтенсивності використання сімейно-спорідненої підтримки, при розширенні сфер використання соціального капіталу (взаємодопомога, звернення, надія у важких ситуаціях і ін.). При цьому економічна і підприємницька активність селян залежна від об'єму соціального капіталу, який виступає своєрідним гарантом, підстраховуванням у випадки невдачі.

Велике значення в оптимізації соціального благополуччя сільських сімей грає сільська адміністрація. Її політика і дії, допомога, які вона робить селянам, впливають на бажання займатися сільським господарством, рівень задоволеності роботою і життям на селі в цілому, а також на процес самоідентифікації з тим або іншим соціальним шаром.

Серед заходів по оптимізації соціального благополуччя сільських сімей можна виділити наступні напрями. По-перше, сільська адміністрація повинна надавати усебічну допомогу селянам, що бажають вести підприємницьку діяльність. Ця допомога досить різноманітна і варіюється від надання необхідної інформації про гранти, підтримка, допомозі в оформленні до безпосереднього збору необхідних документів. Варто також посилити її роботу по інформуванні селян про всеукраїнські і регіональні програми.

Особливо необхідно відмітити допомогу сільської адміністрації при оформленні і подальшому використанні земельних паїв, що сприятиме зростанню добробуту сільських сімей. В сукупності ці заходи спрямовані на поліпшення взаємодії сільських сімей з адміністрацією району, діяльність якої може сприяти поліпшенню положення сім'ї в сучасному сільському соціумі.

Таким чином, процеси модернізації, що відбуваються на сільській території, припускають як оновлення зовнішнього вигляду сільського соціуму, так і розвиток світогляду і світосприйняття людей, що населяють його. Зведення значимих для розвитку населення медичних, освітніх, культурних і інших соціальних об'єктів відбиває дієвість державних програм по підтримці села і їх впровадження в життя районів. Істотна роль в розвитку району належить сільському населенню, сільській сім'ї. Висхідні виміри в потенціалі сприйняття елементів модернізації села заміряні за допомогою вивчення соціального капіталу сільських сімей: прагнення сільських жителів до здобуття вищої освіти, впровадження отриманих спеціальних знань в трудовій діяльності, оптимізація побутового і господарського простору, готовність бути повноцінним учасником модернізації села, проявляючи соціальну активність в процесах по розвитку свого району.

Виходячи з вище сказаного, в дипломній роботі ми виконали всі завдання, які були поставлені, а саме виявили інституційні особливості сільської родини, визначили місце інституту сільської родини в системі інших інститутів сільського соціуму; виявили адаптаційний потенціал сільської родини до умов соціальних реформ, визначити сфери її найбільшою і найменшою адаптованості.

СПИСОК ВИКОРСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артеменко В. Методи інтегральної оцінки якості життя населення в управлінні регіональним розвитком/В.Артеменко// Регіональна економіка. – 2002. - №1. – С.166-177.
2. Арутюнян, Ю. В. Опыт социологического изучения села/ Ю.В. Арутюнян. - М. : Изд-во Моск. ун-та, 1968. - 104 с
3. Баланюк І.Ф., Пулім В.А. Українське селянство як людський капітал і стратегічний ресурс розвитку села/І.Ф.Баланюк, В.А.Пулім//Економіка АПК. – 2004. - №5. – С.159-160.
4. Біттер О., Гошко Т. Проблеми міграції сільського населення Львівської області/О.Біттер, Т.Гошко//Вісник Львівського ДАУ: Економіка АПК. – Львів: ЛДАУ, 2005. – С.415-419.
5. Біттер О., Губені Ю. Рівень життя сільських жителів у дзеркалі статистики та одного соціологічного опитування/О.Біттер, Т.Гошко// Економіка України. – 1998. - №6. – С.72-77.
6. Біттер О.А. Грошові та сукупні доходи сільських домогосподарств Карпатського регіону/О.А.Біттер//Економіка України. – 2006. - №2. – С.58-65.
7. Біттер О.А. Доходи і витрати сільського населення/О.А.Біттер// Економіка АПК. – 1996. - №8. – С.79-83.
8. Біттер О.А. Інфляція та її вплив на розвиток АПК/О.А.Біттер// Науковий вісник Волинського ДУ ім. Л.Українки. – 2002. - №2. – С.123-126.
9. Біттер О.А. Інфляція та її вплив на розвиток АПК/О.А.Біттер// Науковий вісник Волинського державного університету ім Л.Українки. – 2002. - №2. – С.123-126.
10. Біттер О.А. Рівень життя сільського населення./О.А.Біттер. – Львів: Українські технології, 1996. – 172 с.
11. Біттер О.А. Рівень життя сільського населення: проблеми і перспективи/О.А.Біттер. – Львів: Українські технології, 2005. – 288 с.

12. Біттер О.А. Системний аналіз рівня життя сільського населення/О.А.Біттер // Вісник Львівського ДАУ: Економіка АПК. - №4. – Львів, 1998. – С.154-157.
13. Біттер О.А. Соціально-економічний рівень життя сільського населення гірської зони Карпат/О.А.Біттер //Економіка АПК. – 2005. - №5. – С.112-117.
14. Біттер О.А., Березівський П.С., Мельник В. С. Ефективність сільськогосподарського виробництва і рівень життя сільського населення. /О.А.Біттер,П.С.Березівський.– Львів: Українські технології, 1997. – 188 с.
15. Бородіна О.М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку/О.М.Бородіна. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 277 с.
16. Борщ К.К. Трансформація статусно-рольових характеристик сучасної сім'ї в Україні / К.К. Борщ // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. – 2012. – 2012. – Т. 201, С.81-84.
17. Вопросы демографии. Жизнедеятельность семьи: тенденции и проблемы / Под ред. А.И. Антонова. М.: Наука, 1990. - 106 с.
18. Гарасим П.М., Біттер О.А., Гнатишин Й.П. Сільські домогосподарства: доходи і видатки/П.М.Гарасим,О.А.Біттер, Й.П. Гнатишин. – Львів: НВФ "Українські технології", 2004. – 172 с.
19. Городская и сельская семья / Д.И. Валентей и др./ Под ред. В.М. Медкова. М.: Мысль, 1987 - 284 с.
20. Голод С.И. Семья и брак: историко-социологический анализ/С.И.Голод. — СПб.: ТООТК "Петрополис", 1998. 272 с.
21. Голод С.И. Современная семья: плюрализм моделей /С.И. Голод // Социологический журнал. - 1996. - № 3/4. - С. 99-112.
22. Голод С.И. Семья и брак: историко-социологический анализ / С.И. Голод. - СПб.: Петрополис, 1998. - 271 с.

23. Гребенников И.В. Основы семейной жизни / Гребенников И.В. – М.: Просвещение, 1991. – 256с. – (Учебное пособие для педагогических институтов).
24. Гриценко Г., Соловьев Ю. Проблемы миграции рабочей силы в странах СНГ / Г.Гриценко, Ю.Соловьев // Общество и экономика. – 2003. - №2. – С.140-146.
25. Гриценко Г., Соловьев Ю. Проблемы миграции рабочей силы в странах СНГ / Г.Гриценко, Ю.Соловьев // Общество и экономика. – 2003. - №3. – С.141-146.
26. Грішнова О. Гендерні особливості конкурентоспроможності громадян на українському ринку праці / О.Грішнова // Україна: аспекти праці. – 2001. - №4. – С. 3-8.
27. Демографічна ситуація в Україні у 2013 році [Електронний ресурс] // Державна служба статистики. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2014/DEM_UA_2013.pdf.
28. Елизаров А.Н. Конфликт и динамика семейного развития / А.Н. Елизаров // Вестник РАТЭПП Российской ассоциации телефонной экстренной психологической помощи. —1995. — № 2. — С. 32-37.
29. Жеребин В.М., Ермакова Н.А. Уровень жизни населения – как он понимается сегодня / В.М.Жеребин, И.А.Ермакова // Вопросы статистики. – 2000. - №8. – С.3-11.
30. Жеребин В.М., Романов А.Н. Уровень жизни населения / В.М.Жеребин, А.Н.Романов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 592 с.
31. Зінчук Т. Аграрна політика України: можливості та перспективи інтеграції в ЄС / Т.Зінчук // Економіка України. – 2000. - №12. – С.58-67.
32. Іваницька С. Б. Проблема безробіття молоді України / С. Б. Іваницька, І. О. Мороховець // Ефективна економіка / С. Б. Іваницька, І. О. Мороховець. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний аграрний університет, 2015. – (Ефективна економіка; вип. 9).

- 33.Іванова О. Управління діяльністю соціальних служб: [метод. посібник] / О. Іванова, Н. Гусак. – К.: К.І.С., 2013. – 178 с. – (Проект "Підтримка реформи соціального сектору в Україні").
- 34.Каракашян А., Лепьошкіна Т. Умови праці, побуту та стан здоров'я жінок, зайнятих у сільськогосподарському виробництві (порівняльне епідеміологічне дослідження)/А.Каракашян, Т.Лепьошкіна// Сучасні проблеми жінок на ринку праці та шляхи їх вирішення. — К., 1998.
- 35.Козловець Є. А. Соціологія: Словник термінів і понять/Є.А.Козловець. - К.: Кондор, 2006. - 372 с.
- 36.Костирко І.Г., Біттер О.А., Петришин Л.П. Платоспроможність населення та ефективність сільського господарства/І.Г.Костирко, О.А.Біттер, Л.П.Петришин. – Львів: НВФ "Українські технології", 2007. – 160с.
- 37.Крисанов Д.Ф. Сельское расселение: социально-экономический аспект/Д.Ф.Крисанов. - Киев: Наукова Думка, 1988. - 141 с.
- 38.Куликова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание / Т. А. Куликова. – М.: Издательский центр "Академия", 2000. – 232 с. – (Педагогика).
- 39.Купалова Г.І., Скупий В.М. Зайнятість на селі/Г.І.Уупалова, В.М,Скупий. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – 142 с.
- 40.Куценко В.І., Удовиченко В.П., Остафійчук Я.В. Соціальна держава (проблеми теорії, методології, практики)/В.І.Куценко, В.П,Удовиченко, Я.В.Остафійчук. – К.: Заповіт, 2002. – 432 с.
- 41.Липчук В., Лотоцький Я. Фінансові аспекти розвитку сільських територій/В.Липчук, Я.Лотоцький// Вісник Львівського державного аграрного університету: Економіка АПК. – 2002. - №9.-С.303-307.
- 42.Ляшенко Н. О. Сучасні альтернативні форми шлюбу / Н. О. Ляшенко // Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ / Н. О. Ляшенко. – Харків, 2009. – (Спеціальні та галузеві соціології). – С. 223–230.

- 43.Мандибура В.О. Рівень життя населення та механізми його регулювання: автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.09.01 / Мандибура В.О.; НАН України. Ін-т економіки. – К., 1999. – 36с. – Режим доступу: <http://disser.com.ua/contents/37539.html>.
- 44.Мацковский М.С. Социология семьи: Проблемы теории, методологии и методики / Под. ред. Г.С. Батыгина. М.: Наука, 1989. - 165 с.
- 45.Михеева А.Р. Некоторые особенности современного процесса формирования семьи/А.Р.Михеева// ЭКО. 1999. № 9. - С. 120-130.
- 46.Молдаван Л. Зайнятість сільських жінок та проблеми безробіття в сільській місцевості/Л.Молдаван// Сучасні проблеми жінок на ринку праці та шляхи їх вирішення. — К., 1998.
- 47.Нилов В.М. Социальный капитал и здоровье семьи / В.М. Нилов // Сборник конференций НИЦ "Социосфера". - 2010. - №6. - С. 17-18.
- 48.Онисько С.М., Біттер О.А., Баховський В.М. Аграрна сфера: ціни, ефективність, рівень життя населення/С.М.Онисько, О.А.Біттер,,В.М,Баховський. – Львів: Українські технології, 2002. – 272 с.
- 49.Орлатий М. Соціальна сфера села/М.Орлатий. – К.: ІАЕ, 1997. – 200с.
- 50.Пациорковский В.В. Сельско-городская Россия / В.В. Пациорковский. - М.: ИСЭПН РАН, 2010. - С. 283-304.
- 51.Перотта Л. Розмір та структура доходів сільських сімей в Україні/Л.Перотта. - К., 1999. – 34 с.
- 52.Позняк О. Трудові міграції в Україні: сучасний стан, проблеми, перспективи/О.Позняк // Україна: аспекти праці. – 2011. - №8. – С. 43-48.
- 53.Пономаренко В.С., Кизим М.О., Узунов Ф.В. Рівень та якість життя населення України/В.С.Пономаренко, М.О.Кизим, Ф.В,Узунов. – Харків: Видавничий дім “Інжек”, 2003. – 226 с.

- 54.Прожитковий мінімум потребує не ліквідації, а термінового перегляду / Бізнеспортал Луцька. – Режим доступу: http://toplutsk.com/biznews-news_4783.html.
- 55.Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенко. — К.: ТОВ "Видавництво "Консультант", 2006. — 428 с.: іл. — Бібліогр.: с. 417-426.
- 56.Сысенко В. А. Супружеские конфликты. / В. А. Сысенко. – М.: Мысль, 1989. – 173 с. – (Психология).
- 57.Сысенко В. А. Устойчивость брака: проблемы, факторы, условия. / В.А. Сысенко. – М.: Мысль, 1981. – 120 с. – (Психология).
- 58.Слюсар Л. І. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні / Л. І. Слюсар // Демографія та соціальна економіка. / Л. І. Слюсар. – К.: АДЕФ-Україна, 2008. – (Демографія та соціальна економіка; вип. 2). – С. 190–191.
- 59.Сорокин П.А. Брак в старину: Многомужество и многоженство / П.А. Сорокин. - Рига: Наука и жизнь, 1913. - 47 с.
- 60.Сорокин П.А. Кризис современной семьи / П.А. Сорокин // Вестник Моск. ун-та. Сер.18. Социология и политология. - 1997. - № 3. - С.41-60.
- 61.Статистичні дані Головного управління статистики у Чернігівській області [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://ichniarada.org.ua/>
- 62.Татаревська М.С. Рівень життя сільського населення: оцінювання та напрями поліпшення / М.С. Татаревська / [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/167/1/Tatarevska%20M.S.%20The%20management.pdf>.
- 63.Трубавіна І. М. Категорія "розвиток сім'ї" у соціально-педагогічних дослідженнях / І. М. Трубавіна // Вісник Міністерства України у

- справах сім'ї, молоді та спорту / І. М. Трубавіна. – К., 2010. – (науково-практичний журнал; 1). – С. 32–36.
64. Харчев А.Г. Современная семья и ее проблемы / А.Г. Харчев, М.С. Мацковский. - М.: Мысль, 1989. - 218 с.
65. Шибанова Н. А. Современная православная семья в контексте актуальных социальных проблем российского общества / Н. А. Шибанова // Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В.П. Астафьева / Н. А. Шибанова. – Красноярск, 2011. – (Социология; вып. 4). – С.75-79
66. Шнейдер Л. Б. Семья: оглядываясь вперед / Л. Б. Шнейдер. – Санкт-Петербург: Питер, 2013. – 368 с. – (Мастера психологии).
67. Шумна Л. П. Поняття та види соціальної підтримки / Л. П. Шумна // Актуальні проблеми держави і права / Л. П. Шумна. – О.: Юрид. літ., 2012. – С. 433–440.
68. Щербина В. В. Соціокультурні умови та наслідки трансформації норм соціального інституту родини та шлюбу / В. В. Щербина. – К., 2007. – 448 с. – (Соціальні технології).
69. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи / Э. Г. Эйдемиллер. – Санкт-Петербург: Питер, 2002. – 656 с. – (Семейная психология).
70. Янкович О. І. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи / О.І. Янкович, В. А. Поліщук. – Тернопіль: ТДПУ, 2009. – 256 с. – (Соціальна робота).
71. Якуба К.І. Жінки в українському селі: соціально- демографічні проблеми/К.І.Якуба //Економіка України. —1999. — №4.
72. Якуба К.І. Соціальне становище сільської жінки в Україні/К.І.Якуба // Проблеми безпеки української нації на порозі ХХІ століття. — К., 1998. С.44-48.

73. Кодекс цивільного захисту України – Верховна рада України

[Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : zakon5rada.gov.ua

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

Шановний респонденте!

Потрібний варіант обводьте чи позначайте галочкою. В деяких запитаннях можливі декілька варіантів відповідей.

1. Скільки людей у Вашій родині?

2 чол.	3 чол.	4 чол.	більше 5-ти
--------	--------	--------	----------------

2. Скільки, приблизно, ваших і вашого чоловіка дорослих родичів живе в Вашому селі чи недалеко від нього?

1-3;	4-6;	10 і більше
------	------	----------------

3. Чи використовуєте Ви сімейну і споріднену(родинну) підтримку?

- дуже мало
- помірно
- дуже багато
- ні
- важко відповісти

4. За якою допомогою до своїх родичів Ви найчастіше звертаєтесь?

5. Чи використовуєте Ви сусідську і дружню підтримку?

- мало
- помірно
- багато
- ні
- важко відповісти

6. Якою допомогою сусідів, друзів з Вашого села Ви користуєтесь?

7. Як Ви вважаєте: у повсякденному житті ваші односельці допомагають один одному?

- зовсім не допомагають
- допомагають, коли їх просять про це
- самі пропонують допомогу
- допомагають у всьому
- важко відповісти

8. Відносини рідних і близьких до навчання підлітка:

- активна участь
- пасивне невдоволення успіхами навчання
- байдуже байдужість
- мовчазне схвалення, пособництво
- спільна участь у справі

9. Чи заохочуєте Ви успіхи дитини в навчанні?

- так
- ні

10. Якщо заохочуєте, то як?

- грошима (даєте їй певну суму грошей за хороші оцінки)
- подарунками (речовими)
- похвала
- інше (вказіть)

11. Чи Відкладаєте Ви кошти на навчання дітей?

- так
- ні

12. Чи має Ваша сім'я земельні паї?

- кількість
- не маємо
- важко відповісти

13. До якої групи забезпеченості Ви можете віднести свою сім'ю?

- дуже бідна.
- бідна
- середнього достатку
- вище середньої забезпеченості
- з високими доходами
- Важко відповісти

14. Чи отримуєте Ви підтримку від сільської адміністрації?

- мало
- помірно
- багато
- немає
- важко відповісти

15. Оцініть, будь ласка, вашу задоволеність різними сторонами життя в п'ятибальній системі

1. роботою
2. рівнем доходу сім'ї
3. здоров'ям
4. вашим сімейним станом
5. відносинами в сім'ї
6. виттям в селі
7. виттям в цілому
8. загальним станом в державі

16. Які зміни відбулися у вашому житті за останні два роки?

17. Що потрібно зробити для поліпшення вашого життя?

Щиро вдячні за співпрацю! ☺